

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜ**

**ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM
DALI**

**1991 SONRASI TÜRKMENİSTAN'DA SİYASİ, EKONOMİK
GELİŞMELER VE EMEK PİYASASININ DURUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALLANUR HALLYEV

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. İLKNUR KARAASLAN

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI

**1991 SONRASI TÜRKMENİSTAN'DA SİYASİ, EKONOMİK GELİŞMELER VE
EMEK PİYASASININ DURUMU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALLANUR HALLYEV

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. İLKNUR KARAASLAN

ÇANAKKALE – 2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “1991 Sonrası Türkmenistan’da Siyasi, Ekonomik Gelişmeler ve Emek Piyasasının Durumu” adlı bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

.....
Allanur HALLYEV
.././20..

TEŐEKKÖR

Bu tezin gerçekleŐtirilmesinde, çalıŐmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. İlknur KARAASLAN, alıŐma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen değerli arkadaşlarım Maksat YMAMGULYYEV, Süleyman AMANNAZAROV, Ali RZAYEV, Söhbet CHARYYEV, Agayusup MUHAMMETYAZOV ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

Allanur HALLYYEV
anakkale, Ağustos 2023

ÖZET

1991 SONRASI TÜRKMENİSTAN'DA SİYASİ, EKONOMİK GELİŞMELER VE EMEK PİYASASININ DURUMU

Allanur HALLYEEV

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. İlknur Karaaslan

22/08/2023, 68

Çalışma, 1991 sonrası Türkmenistan'da emek piyasalarının ve yeniden yapılanmanın incelenmesini amaçlamaktadır. Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkelerinden biridir. Bu dönemde, Türkmenistan ekonomisi ve emek piyasaları büyük bir dönüşüm sürecine girmiştir. Çalışmada, öncelikle Sovyetler Birliği' nin kuruluş sürecini, daha sonra Türkmenistan' nın bağımsızlıktan sonra uyguladığı yeniden yapılanma politikaları ve son olarak da Türkmenistan'da emek piyasalarının Sovyet döneminden bağımsızlık sonrasındaki döneme kadar olan evrim incelenmiştir. Ardından, emek piyasalarının dönem boyunca karşılaştığı sorunları ve bu sorunların nasıl çözülmeye çalışıldığı analiz edilmiştir. Ayrıca, Türkmenistan'da gerçekleşen yeniden yapılanmanın etkileri değerlendirilmiştir. Yeniden yapılanma sürecinde, ekonomik politikalar, iş kanunlarının reformu ve sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması gibi çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin de emek piyasalarına ve işçi haklarına olan etkisi analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: SSCB, Türkmenistan, Emek piyasası, Yeniden yapılanma

ABSTRACT

POLITICAL, ECONOMIC DEVELOPMENTS AND THE STATUS OF THE LABOR MARKET IN TURKMENISTAN AFTER 1991

Allanur HALLYYYEV

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Department of Labor Economics and Industrial Relations Master's Thesis

Advisor: Assoc. Prof. İlknur KARAASLAN

22/08/2023, 68

The study aims to examine the labor markets and restructuring in Turkmenistan after 1991. Turkmenistan is one of the Central Asian countries that gained its independence after the collapse of the Soviet Union. During this period, the economy and labor markets of Turkmenistan entered a period of great transformation. In the study, firstly the establishment process of the Soviet Union, then the restructuring policies of Turkmenistan after independence and finally the evolution of the labor markets in Turkmenistan from the Soviet period to the post-independence period were examined. Then, the problems faced by the labor markets throughout the period and how these problems were tried to be solved were analyzed. In addition, the effects of the restructuring in Turkmenistan were evaluated. During the restructuring process, various measures were taken such as economic policies, reform of labor laws and establishment of social security systems. The impact of these measures on labor markets and workers' rights has been analyzed.

Keywords: USSR, Turkmenistan, Labor market, Restructuring

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	i
ETİK BEYAN.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER ve KISALTMALAR.....	viii
TABLOLAR DİZİNİ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Giriş.....	1
------------	---

İKİNCİ BÖLÜM

1991 YILINDAN ÖNCE SSCB

2.1. SSCB' nin Kuruluşu	3
2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkmenistan	5
2.3. Sovyetler Birliği' nde Komünist Rejim (1945-1991)	7
2.4. Sovyetler Birliği' nin Parçalanması (Seçilmiş Ülkeler).....	9
2.4.1. Rusya	11
2.4.2. Kırgızistan	12
2.4.3. Özbekistan	14
2.4.4. Kazakistan	16
2.4.5. Azerbeycan	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1991 YILINDAN SONRA TÜRKMENİSTAN'IN SİYASAL VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ

3.1. Bağımsızlığını Kazandıktan Sonra Türkmenistan' da İlk Seçimler (1991)	20
--	----

3.2.	1991 Yılından Sonra Türkmenistan'ın Ekonomik Dönüşümü	21
3.2.1.	II. Dünya Savaşının Maliyeti ve Ekonomik Sorunlar	21
3.2.2.	Türkmen Hükümetlerinin Ekonomi Politikaları	23
3.2.3.	Türkmenistan'da Özelleştirme Politikaları	26
3.2.4.	Türkmenistan'da Bağımsızlık Sonrası Yeniden Yapılanma Politikaları ...	29

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN'DA EMEK PİYASASI VE YENİDEN YAPILANMA

4.1.	Demografik Yapı	33
4.1.1.	Nüfus	33
4.1.2.	Coğrafi Yapısı	35
4.2.	İdari ve Siyasi Yapı	36
4.2.1.	İdari Yapı	36
4.2.2.	Siyasi Yapı	37
4.3.	Ekonomik Göstergeler	38
4.3.1.	Makro Ekonomik Göstergeler.....	38
	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla ve Kişi Başına Düşen Gelir	38
	Ekonominin Sektörel Dağılımı	41
4.3.2.	Emek Piyasası Göstergeleri.....	45
	İstihdam	45
	İşgücüne Katılma Oranları	47
	İşsizlik Oranları	49
4.4.	Emek Piyasası Performansı	52
4.4.1.	Asgari Ücret, Diğer Ücretler ve İşgücü Maliyetleri	52
4.4.2.	Ücret Üzerinden Alınan Vergi Oranları	55
4.5.	Emek Piyasası ve Endüstri İlişkileri	56
4.5.1.	Sendikacılık ve Örgütlenme Hakkı	56
4.5.2.	Yasal Düzenlemeler	58

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç ve Öneriler	61
KAYNAKÇA	64
ÖZGEÇMİŞ	I

SİMGELER VE KISALTMALAR

SSCB	Sovye Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
BM	Birleşmiş Milletler
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
Kg	Kilogram
KDV	Katma Değer Vergisi
Km	Kilometre
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
TMSSC	Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
KP	Komünist Parti
İMF	Uluslararası Para Fonu
DB	Dünya Bankası
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KBDG	Kişi Başına Düşen Gelir
TİKA	Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
NEET	İstihdamda ve Eğitimde Olmayan
TMT	Türkmenistan Manatı
USD	Amerika Birleşik Devletleri Doları
EBRD	Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
%	Yüzde Oranı

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1	Türkmenistan’ da 1994-1998 yılları arasında özelleştirilen işletme sayısı	27
Tablo 2	Türkmenistan’ nın bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar gelen nüfus verileri (1991-2021)	34
Tablo 3	Türkmenistan’ nın vilayetleri, etrapları ve onların şehirleri	36
Tablo 4	Türkmenistan’ nın vergi sistemi yapısı	56

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1	Türkmenistan' da özelleştirilen şirketlerin faaliyet alanları (1999)	28
Şekil 2	Türkmenistan' nın GSYİH verileri (1992-2022)	39
Şekil 3	Türkmenistan' nın KBDG verileri (1992-2022)	40
Şekil 4	Türkmenistan' nın ekonomik büyüme oranı (1992-2022)	40
Şekil 6	Türkmenistan' da tarımsal ekipmanları bulunduran işletmelerin dağılımı	42
Şekil 6	Türkmenistan' da işgücü gelirin GSYİH' daki payı	47
Şekil 7	Türkmenistan' nın işgücüne katılma oranları (1991-2023)	48
Şekil 8	Türkmenistan' nın işsizlik oranları (1991-2023)	50
Şekil 9	Türkmenistan' nın genç işsizlik oranları (1991-2023)	51
Şekil 10	Türkmenistan' nın NEET kişi sayısı (2005-2022)	52
Şekil 11	Türkmenistan' da asgari ücretin yıllara göre değişimi (2013-2022)	54

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Türkmenistan, o yıllardan günümüze kadar ülke çapında her dönem her alanda yeni ve farklı reformlar uygulamaktadır. Özellikle ülke, emek piyasasında uyguladığı reformlar ile SSCB dönemi öncesine nazaran daha farklı ve modern düzenlemeleri (asgari ücret, işçi-işveren ilişkileri, grev ve lokavt hakları gibi) getirmeye çalışmıştır.

Emek piyasaları geçmişten günümüze kadar her zaman merak uyandıran, özellikle Türkmenistan gibi gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerin işgücü, onların çalışma hayatında yaşanan değişimler ve yaşadığı zorluklar çalışma yapılması gereken bir konu olmaktadır.

Araştırmanın konusunu, 1991 sonrasındaki Türkmenistan emek piyasaları ve bunların yeniden yapılanma süreci oluşturmaktadır. Emek piyasaları bir ülke ekonomisi için çok önemli konumdadır. Bu çalışmada Türkmenistan'ın SSCB' den ayrıldıktan sonraki süreçte oluşan emek piyasası ve uygulanan politikalar açıklanmaya çalışılmıştır.

Emek piyasası bir ülkenin ekonomisindeki temel unsurlarındandır. Türkmenistan da gelişmekte olan ülke olduğu için çalışma hayatına her dönem yenilikler getirmektedir. Araştırmanın amacı da bu emek piyasasını ve yeniden yapılanmayı istatistikî veriler ve literatür taraması ile araştırarak literatüre yeni bir kaynak kazandırmaktır.

Günümüzde birçok ülkede, emek piyasalarında değişimler yaşanmaya başlamış ve halen devam etmektedir. Bu kapsamda şimdiye kadar yapılan araştırmalar içerisinde, Türkmenistan emek piyasasının 1991'den sonraki yeniden yapılanma süreci hakkında çok fazla çalışmanın yer almaması tezin literatüre yapacağı katkının önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmada bu çalışmaya temel oluşturacak literatür taraması niteliğinde kitap, makale, dergi ve buna benzer yazılı kaynaklardan yararlanılarak kuramsal bir çerçeve çizilerek ve konuyla ilgili yapılmış araştırmalar ele alınmıştır.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, SSCB' nin 1991 yılından önceki durumu, SSCB'nin kuruluşu, Türkmenistan' nın İkinci Dünya Savaşı döneminde neler yaptığı, SSCB' de komünist rejimin kurulması ve en sonunda da SSCB' nin dağılması anlatılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde, Türkmenistan'nın bağımsızlığını kazandıktan sonraki siyasi ve ekonomik durumu, ilk seçimler, savaşın maliyetleri ve daha sonrasında hükümetin uyguladığı reformlar anlatılmıştır.

Son bölümde ise, tezin ana konusu olan Türkmenistan'ın emek piyasasını, asgari ücret, endüstri ilişkileri, grev ve lokavt hakları ve diğer yasal düzenlemeleri anlatılmıştır. Ayrıca, bunlara ilave olarak bazı ekonomik istatistik veriler eklenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1991 YILINDAN ÖNCE SSCB

Tarih boyunca görülmüş en büyük imparatorluklardan biri Çarlık Rusya İmparatorluğudur. İmparatorluk çok büyük bir alana hüküm etmiştir ve tarihin en büyük savaşlarından biri olan I. Dünya Savaşı' na katılmıştır. Ancak savaşta ağır kayıplar vermeye başladıktan sonra savaştan çekilme kararı almış ve kendi sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştır. 1905-1917 yılları arasında Rusya, tarihinde görülmemiş en büyük devrimleri yaşamaya başlamıştır. Ancak aralarında en etkili olanı ise Bolşevik İhtilali olmuştur. İhtilale sebep olan olaylar ise, savaşta verilen çok büyük kayıplar, ekonomideki savaşın verdiği hasarları düzeltmemeleri ve yönetimdeki bazı istikrarsızlıklar olmuştur (Akarslan, 1994: 199). Bu devrimler sonucunda imparatorluk yıkılmış ve yerine Lenin önderliğinde SSCB kurulmuştur. Bununla beraber komünist ve sosyalist düşüncesi gerçek bir devlette uygulanma imkanı bulmuştur (Kalkan vd., 2018: 5).

2.1. SSCB' nin Kuruluşu

1917-1918 yıllarında I. Dünya savaşından çekilmiş Rusya İmparatorluğu savaştan aldığı ağır hasar ile halkı aç, sefil ve zor şartlarda yaşam mücadelesi vermiştir. Halkın büyük çoğunluğu son derece düşük yaşam standardı ile ülke toplumsal bir patlamanın eşiğinde olmuştur. Hükümet bu durumu düzeltmeye çalışmasına rağmen, durum hiçte beklendiği gibi olmamış ve zor şartlar daha da kötüleşmeye başlamıştır. Artık halk bu yalan ve şiddet ortamından bıkmıştır. Ülkenin önünde iki seçenek kalmış, ya ülkenin sonu yani yüzyıllardır var olan bir medeniyetin ölümü ya da toplumun yeni bir atılıma gitmesi olmuştur (Горлов, 2022: 12).

O dönem Karl Marx' ın sosyalist düşüncesi ülkede çok yaygın ve baskın olmaya başlamış ve bu durumdan sonra bazı sosyalist gruplar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sosyalist gruplar, köylü, işçi ve askerlerden oluşmuştur. Bunlara ilave olarak Lenin yanlı grup olan bolşevikler de toplanmaya başlamıştır. Bolşevikler bu toplanma ile ülkeye hızla yayılmaya ve kontrolü ele geçirmeye başlamıştır. Bu sırada Almanya, sürgünde olan

bolşeviklerin başı Lenin'in Rusya' ya dönmesine yardım etmiştir. Lenin, kurnaz siyasetçilerden biri olmuştur. Sovyet ve komünizm başlıklı sloganlar atan Lenin, halkı harekete geçirmiş ve 1917 yılında Bolşevik Devrimi gerçekleştirmiştir (Kalkan vd., 2018). Devrimin lideri Lenin, öncelikle yorgun rus halkını, savaştan çekmek amacıyla, barış teşebbüsüne geçmiştir. Ayrıca toprak mülkiyetini de kaldırmıştır. Bu arada eski yönetimin yaptığı anlaşmaları açıklayıp, bu anlaşmaların geçersiz olduğunu belirtmiştir (Akarşlan, 1994). Ayrıca geçmiş yönetimdeki partiler kapatılmış, zengin ve toplumun ileri gelenleri ortadan kaldırılmış, 16-17 Temmuz 1917 yılında da eski imparator Çar ve ailesi de katledilmiştir (Ekici, 2020: 160).

Devrimin ilk aylarında “devlet kapitalizmi” adı altında birçok politika uygulanmaya başlamıştır. Bu politikalar uygulanan diğer politikalardan farklı olmuştur. Politikalar, 1918-1921 yılları arasında sovyet karşıtı iç savaşın çıkması ile beraber kamulaştırma hareketinin başlanmasına neden olmuştur. Sosyalizm ilkeleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde özel mülkiyet yok edilmiş, serbest piyasa ortadan kaldırılmış, bütün sanayi ve tarım ürünleri toplanarak halk arasında bölüştürülmüştür (Mecidov, 2000: 31).

1921 yılına geldiğinde ise, Bolşevikler, eski Rusya İmparatorluğu' nun birçok bölgesinde kontrolü ele geçirmiştir. Ancak yaşanan iç savaş ülkeye büyük hasar vermiştir. Halk açlık, kıtlık gibi zor durumlarla karşılaşmıştır. Ayrıca, yönetim diğer batılı ülkeler ile de savaştan kaynaklı ikili ilişkiler kuramamıştır. Ancak iç savaş, en sonunda bolşeviklerin zaferi ile bitmiştir (Kalkan vd., 2018).

1922-1928 yılları arasında zorunlu kabul edilen politik ve ekonomik önlemler kaldırılmış ve Lenin' nin belirlediği yeni ekonomik politika olan Yeni Ekonomi Politika (NEP) kabul edilmiştir. Bu politika ile beraber toprak sahiplerinin tarım ürünlerinde karaborsacılık yapma eylemlerine karşı önlem amacıyla köylülerin serbest ticaret yapmalarını içeren düzenleme olup, bu politika ile üretimin çoğunluğunun tarıma dayalı olduğu ekonominin kısa sürede toparlanması beklenmiştir. Ayrıca bazı sektörler de kamulaştırılmıştır (Mecidov, 2000).

Artık dağılan bağımsız ve özerk ülkelerin yeniden birleşmesi gerekmiştir. Bolşevikler bunun için Sovyet Cumhuriyetlerin yeniden birleşmesi için harekete geçmiştir. Ancak bu birliğin gönüllü veya kendi iradeleri ile olması gerekmiştir. Elbette, bunlar olurken sorunsuz ya da sancısız bir süreç düşünülmemiştir. Ancak halk, en sonunda bu birliğin olması gerektiği kanaatine varmıştır. Nitekim merkezinde tek bir federal kuruluş olan (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti), bu kuruluş ile birlikte diğer sovyet ülkelerin de katılacağı bir birlik düşünülmüş ve 30 Aralık 1922’de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmuştur. SSCB ilk başta Büyük Rusya, Ukrayna, Beyaz-Rusya Sovyet Cumhuriyetleri ile Kafkas Ötesi Sovyet Cumhuriyetinden (Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan) oluşmuştur. Ardından diğer ülkeler de birliğe dahil edilmeye başlanmıştır. Yani SSCB, coğrafya ve siyaset alanlarında Rusya İmparatorluğu’nun yerini almıştır (Ekici, 2020).

2.2. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkmenistan

1920-1930 yıllarında, yönetim, Orta Asya’ da farklı dil, alfabe ve etnik politikaları uygulamaya başlamıştır. Orta Asya’ da konuşulan yerel dillerin kullandığı alfabenin yerine rus alfabesi olan Kiril Alfabesinin kullanılmasına karar verilmiş, ayrıca, Orta Asya’ daki türklerin Osmanlı türkleri ile ilişkileri kesilmeye başlanmış ve yönetim bunu fırsat bilerek Türk boylarından yeni ülkeler yaratmış, bunları SSCB bünyesine katmayı hedeflemiştir. Nitekim Türkmenistan, SSCB’ e girmeden önce Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak geçiyordu ve SSCB’ nin ilanından sonra Sovyet yönetimi 27 Ekim 1924 yılında “Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” kurulmasına karar vermiş ve 1925 yılına geldiğinde ise TSSC olarak ilan edilmiştir (Kovusova, 2018: 44).

SSCB kurulmasından sonra yönetim, ülkede I. Dünya Savaşının ve sonradan çıkan iç savaşın hasarlarını, halkın aç, bıkkın ve yorgunluk hallerini düzeltme ve halkı yeniden ayağa kaldırma çalışmalarına başlamıştır. Bunun için ülkede birçok yeni politikalar, düzenlemeler yapılmaya başlanmış ve bu politikalar başarılı şekilde devam etmiştir. 22 Haziran 1941 yılına gelindiğinde ise Nazi Almanya savaş ilan etmeksizin SSCB’ e saldırmış ve bu saldırı ile birlikte II. Dünya Savaşı başlamıştır (Kalkan vd., 2018).

Savaş, SSCB' ye çok ağır kayıplar vermeye başlamıştır. Yönetim bir taraftan savaş ile ve bir taraftan da ülke yönetimi ile uğraşmıştır. Bu dönemde yönetim, Orta Asya ülkelerinin savaşa daha aktif katılımını sağlamaya çalışmıştır. Çünkü savaşa katılan SSCB' nin bir kısmı yetersiz kalmıştır. Stalin, bu durumun ancak SSCB' nin bütün ülkelerinin savaşa katılmaları dahilinde zafer ile ayrılacaklarını düşünmüş ve bunun ile ilgili birçok yeni politikalar uygulamaya başlamıştır. Özellikle, Türkmenistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerine daha önce yasak olan dini ve milli geleneklerinin uygulanmasına izin vermiştir. Ayrıca bu savaşa “Büyük Vatanseverlik Savaşı” adını da vermiştir. Bu tutum Stalin' nin düşündüğü gibi savaşta etkili olmaya başlamıştır. Ayrıca Türkmenistan ve diğer Orta Asya Cumhuriyetleri Stalin'e bu tutumundan dolayı büyük saygınlık ve bağlılık göstermiştir. Haziran 1941 yılına gelindiğinde Orta Asya'nın Aşkabad, Almatı gibi merkezi şehirlerinde, yerel Komünist Parti üyeleri ile Moskova yönetimi arasında görüşmeler yapılmış ve bunun sonucunda savaşın ilk haftasında savaşa, sadece Orta Asya ülkelerinden 2 milyon ile 5 milyona yakın kişi katılmıştır. Savaşa katılan bu insanlar arasında rus dili ve rus kültürü yayılmaya başlandığı görülmüştür. Ayrıca savaş bölgesinden, savaş olmayan bölgelere büyük göçler olmaya başlamıştır. Bunların içinde savaş bölgesinde bulunun sanayi fabrikalarının güvenli bölge olan Orta Asya bölgesine taşınmasına karar verilmiş ve böylece Stalin, batı cephesini düşmanlara karşı mücadele bölgesi olarak organize ederken, doğu bölgesini savaş yardım bölgesi şeklinde düzenlemiştir (Erol ve Gürseler, 2016: 204-207).

Tüm birlik ülkeleri savaş için seferber olmaya başlamıştır. Bunlardan biri olan Türkmenistan halkı, tüm zorluklara rağmen cepheye 300 vagon yiyecek ve eşya göndermiştir. Ayrıca 7 Ocak 1942 tarihli Pravda gazetesi, Türkmenistan halkının, Milli Savunma Fonu'na 11.371 ruble aktardığını, 51.267 ruble askeri kredi ve 5 ton gümüş satıldığını ve bunların hepsinin gönüllü olarak yapıldığını aktarmıştır. (Клычева vd., 2022: 43-45). Birçok Türkmen ailesinin bütün erkek yetişkinleri gönüllü veya gönülsüz savaşa gitmiştir. Özellikle savaşta 87. Bağımsız Türkmen Piyade Tugayı, 97. Türkmen Süvari Bölüğü, 98. Türkmen Süvari Bölüğü ve 88. Bağımsız Türkmen Piyade Tugayı büyük kahramanlık göstermiştir. Cepheye 300 bine yakın Türkmen askeri mücadele verip, bunların 100 bine yakını savaşta hayatlarını kaybetmiştir. Bunların içinde Türkmenistan Halk Konseyi Başkanı Gurbangulı Berdimukhamedov'un büyükbabası Berdimukhamed Annaev ve Kuzey Osetya cephesinde savaşan Türkmenistan'ın ilk başkanı olan S. A. Niyazov'un

babası olan A. Niyazov da olmuştur. 1945 yılının Eylül ayına gelindiğinde ise, Japonya, teslimiyet anlaşması imzalayarak II. Dünya Savaşını bitirmiştir (Erol ve Gürseler, 2016).

SSCB' de yaşanan bu savaş Birlik' teki bütün ülkelere zarar vermişti ve 26 milyona yakın sovyet insanı hayatını kaybetmiştir. SSCB için savaş bitimi 9 Mayıs 1945 olarak kabul etmiştir. Nitekim hükümet daha sonra 9 Mayıs' ı Zafer Günü olarak ilan etti ve 9 Mayıs halen savaşa katılan bazı eski Sovyet ülkelerinde resmi tatil olarak kutlanmaktadır. Stalin savaştan sonra da dine karşı olan ılımlı tavrını değiştirmemiştir. Ayrıca dine ve dini faaliyetlere hiçbir zaman saygı göstermeyen hükümet, ibadetlerden dolayı ceza vermeyi azaltmıştır (Gayypov, 2022: 29-30).

2.3. Sovyetler Birliği'nde Komünist Rejim (1945-1991)

1924 yılının Ocak Ayına gelindiğinde, Lenin felç geçirdikten sonra hayatını kaybetmiştir. Ölümü bütün birliği yasa boğmuştur. Ancak çok sürmeden yeni iktidarın kim olacağı tartışmaları başlamış ve Lenin'e en yakın isimlerden biri olan Stalin yönetime geçmiştir. Lenin döneminde Marksizm' dan ziyade daha güncelleştirilmiş şeklinde olan Leninizm terimi kullanılmıştır. Ancak Stalin iktidara geçtikten sonra Leninizm yerine Stalinizm terimi kullanılmaya başlanmıştır. Stalin de birliğin kuruluşunda çok önemli çalışmalar yapmıştır. Nitekim Lenin de, bu çaba karşılığında Stalin'i Komünist Parti Sekreteri olarak atamış ve Stalin de bu güç sayesinde yönetimin başına geçmiştir. Ancak Stalin yönetim başına geçtikten sonra, Troçki ve diğer parti kurucuları ile fikir ayrılığına düşmeye başlamış ve daha sonra onları partiden ihraç etmiştir (Kalenderoğlu, 2007: 85-86).

Stalin dönemi, Lenin dönemine göre gerek politikalar gerekse reformlar açısından daha sert geçmiştir. Stalin daha çok merkeziyetçi gibi modelleri benimseyip adeta diktatör gibi davranmıştır. Stalin'e bu tavırları yüzünden birçok muhalifler çok eleştirilerde bulunmuştur. Stalin, Lenine göre daha uzun süre yönetimde kalmıştır. Stalin özellikle, Orta Asya' daki müslüman Türk halkını bölgedeki Rus halkı ile farklı ekonomik, dini, kültürel politikalar ile asimile etmeye çalışmıştır. Ayrıca Stalin bu dönemde beş yıllık ekonomik planlar hazırlayıp bunları uygulamış ve bu planlar Sovyetler Birliğini kalkındırmaya

başlamıştır. İlk iki beş yıllık planlar başarılı şekilde uygulanmış ancak II. Dünya Savaşı' nın başlaması ile birlikte III. Beş Yıllık Plan sekteye uğramıştır. Ancak savaşın zaferle tamamlanması ile birlikte Komünist Parti ve Stalin' e olan güven artmış ve savaştan sonra Bulgaristan, Romanya, Polonya gibi ülkelerde KP, halkın desteğiyle iktidara gelmeye başlamıştır. Bu gelişme de SSCB KP' nin gücünü arttırmıştır (Kalenderoğlu, 2007).

1953 yılının Mart ayında Stalin hayatını kaybetmiş ve yönetimin başına Kruşçev getirilmiştir. Kruşçev iktidara geldikten sonra yetkilerini genişletmeye başlamıştır. 1956 yılına gelindiğinde ise, KP 20. Kongresi gerçekleştirilmiştir. Kruşçev bu kongrede, Stalin' nin partiye ve ülkeye büyük zararlar verdiğini ve Stalinizm ideolojisinin yıkılması gerektiğini söylemiştir. Ülkedeki Stalin heykelleri kaldırılmaya başlanmıştır. Kruşçev ABD ve Batılı ülkeler ile ikili yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. 1950'lerin sonlarında SSCB uzay çalışmalarına başlamıştır. Ayrıca o sırada Küba' da komünist ve sosyalist ideolojiler yayılmaya ve daha sonra iktidar bu sistemi benimsemeye başlamıştır. Bu olaylar SSCB' nin ve KP' nin dünya üzerindeki etkisini güçlendirmiştir (Ünlü, 2019: 58-64). 1957- 1961 yılları arasında Kruşçev, partinin en üst kademesindeki bölümlerinde büyük değişiklikler yapmıştır. Parti' deki sekreterleri değiştirmiştir. Artık SSCB' nin hiçbir cumhuriyetinde Stalinizm ideolojisine sahip kişiler olmamıştır. Üst düzey yetkililerin hepsi Kruşçev' in atadığı kişiler olmuştur. Kruşçev ekonomi alanında da bazı radikal reformlar uygulamıştır. Ancak daha çok parti içi düzenlemelerine daha fazla zaman ayırmıştır. Özellikle yeni idari organlar ve bakanlıklar yaratması bir diğer reformlara örnek olmuştur. Kruşçev' in istediği şey SSCB' nin kurumsallaşması olmuştur (Лившин, 2018: 28-31).

14 Ekim 1964 yılında Kruşçev görevinden alınmış ve SSCB KP Genel Sekreterliğine Brejnev getirilmiştir. Brejnev ile beraber Hükümet Başkanlığına Aleksey Kosigin ve Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanlığına Mikoyan seçilmiştir. Ülke Lenin' in de vasiyeti olan üçlü iktidar yani kollektif iktidar olarak yönetilmiştir. Brejnev 18 yıl ülkeyi yönetmiştir. Bu süre zarfında ülkeyi, ekonomik, politik, kültürel anlamda dünyanın sayılı süper güçlerinden biri haline getirmeyi başarmıştır. Diğer ülkeler ile barış antlaşmaları imzalamıştır. Ülkeyi tamamen sosyalist yönetim biçimi ile yönetmiştir. 1977 yılında SSCB' nin yeni anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasada ülkenin sosyal devlet olduğuna, ülkede sınıf ayrımının, yani işçi ve burjuvazi sınıflarının olmayacağına değinilmiştir. Ayrıca Anayasa' nın 6.

Maddesinde SSCB KP' yi: "Sovyet toplumunun lider ve yol gösterici gücü, siyasi sisteminin, devletin ve kamu kuruluşlarının çekirdeği" olarak tanımlamıştır. Genel olarak Brejnev ülkeyi siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan istikrarlı bir şekilde yönetmiştir (Лившин, 2018).

1982 yılının Kasım ayında Leonid Brejnev kalp krizi geçirerek hayatını kaybetmiştir. Bu, ülkenin tümünü yasa boğmuştu ve ülkede yas ilan edilmiştir. Brejnev' in ölmesiyle beraber yine iktidarda kimin olacağı tartışmaları başlamıştır. İkidara birçok lider geçti ancak hepsi yaşlı olduğu için hızlı şekilde hayatlarını kaybetmiştir. 1985 yılının Mart ayına gelindiğinde ise ülkenin başına diğer liderlerden daha genç olan Gorbaçov getirilmiştir. Gorbaçov, yönetimin başına geçtikten sonra ülkede ekonomik, siyasi ve kültürel reformlar yapmaya başlamıştır. Nitekim 1986 yılında KP' nin 27. Kongresinde bu reformları içeren politikalar kabul edilmiştir. Ancak bu politikalar beklenildiği gibi olmadı, üstüne halkın refah seviyesi git gide düşmeye başlamıştır. Ayrıca Gorbaçov eski liderlere, özellikle Stalin, Lenin ve Brejnev' e ağır eleştirilerde bulunmuştur. Gorbaçov' un Sovyetler Birliğinin Doğu Avrupa'daki müttefiklerini Batılı ülkelere kaptırması, SSCB'yi ekonomik ve siyasi açıdan daha da sarsmıştır. Ayrıca Mart 1990' da Anayasa' nın 6.maddesinin kaldırılması, SSCB Başkanlığı makamının getirilmesi ile ülkenin sürdürülebilirliği imkansız hale gelmiştir. Üyeler partiden ayrılmaya başlamıştır. SSCB' nin bel kemiği olan iktidar tekelliliğini kaybetmeye başlayan KP, kaçınılmaz bir sona doğru gitmiştir. Sovyetler Birliğindeki ülkelerin birer birer bağımsızlıklarını kazanmaya başlamaları, SSCB' nin hızla dağılmasını durduramamıştır (Лившин, 2018).

2.4. Sovyetler Birliği' nin Parçalanması

"1977 Anayasası'na göre SSCB; "Sovyet Sosyalist Cumhuriyet" adında 15 federe cumhuriyetten (Madde 71), "Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyet" adında 20 özerk cumhuriyetten (Madde 85), "Oblast" adında 8 özerk bölgeden (Madde 87) ve "Okrug" adında 10 özerk mıntıkadan (Madde 88) oluşan "birleşik, federal, çok uluslu bir devlet" idi (Madde 70)." Yani SSCB birçok milletin, dinin, dilin, kültürün olduğu heterojen bir toplumsal yapıya sahipti. 1980 yıllarında SSCB' de 102 farklı millet yaşamıştır. Ancak nüfusun yarısını Ruslar oluşturmuştur. Bu sebeple SSCB' nin en büyük sorunlarından ve

belki de birliğin dağılmasında büyük rol oynayan bu çeşitli milletlerin milliyetçilik talepleri olmuştur (Sancaktar, 2011: 17-18).

1991 yılından sonra SSCB ekonomisi gün geçtikçe daha da kötüleşmeye, dış borç stoğu artmaya başlamıştır. Aynı yılın Ağustos ayına gelindiğinde ise, ordu ve parti içindeki grup Gorbaçov iktidarına darbe girişiminde bulunmuştur. Ancak bu darbe girişimi Gorbaçov ve ekibinin güçlü direnişi ile başarısız sonuçlanmıştır. Darbenin başarısız olmasına rağmen Letonya, Litvanya, Estonya kaosu fırsat bilerek SSCB’ den ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler üyesi olmuştur. Bu kriz ortamına fazla dayanamayan Gorbaçov istifa etmiştir. Diğer ülkelerin ardından da Ukrayna, Gürcüstan, Ermenistan, Kırgıztan, Tacikistan, Kazakistan, Belarus, Moldova, Özbekistan, Azerbaycan, Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. En sonunda 1991 yılının 26 Aralık günü gece yarısı Kremlin Sarayında SSCB bayrağı indirilmiş yerine şu anki kullanılan Rusya Bayrağı göndere çekilmiş, SSCB resmen dağılmış ve Rusya Federasyonunun da ilk başkanı Boris Yeltsin olmuştur (Bulut, 2014: 12-13). Bağımsızlıklarının ardından o senenin Aralık ayında Rusya, Ukrayna ve Belarus Bağımsız Devletler Topluluğu’ nu (BDT) kurmuştur. Topluluğun kurulmasının ardından Alma Ata anlaşmasıyla da Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Moldova da BDT’ye katılmıştır (Kusaev, 2020: 22).

“Yıkılışla birlikte on beş yeni bağımsız devlet ortaya çıktı: Litvanya (11 Mart 1990), Ermenistan (23 Ağustos 1990), Gürcüstan (31 Mart 1991), Estonya (20 Ağustos 1991), Letonya (21 Ağustos 1991), Ukrayna (24 Ağustos 1991), Belarus (25 Ağustos 1991), Moldova (27 Ağustos 1991), Azerbaycan (30 Ağustos 1991), Kırgızistan ve Özbekistan (31 Ağustos 1991), Tacikistan (9 Eylül 1991), Türkmenistan (27 Ekim 1991), Kazakistan (16 Aralık 1991) ve en son olarak Rusya Federasyonu (25 Aralık 1991)” (Sancaktar, 2011).

SSCB’ nin dağılması Batılı devletler tarafından memnuniyetle karşılanarak, özellikle o dönemin ABD Başkanı George Bush Rusya Federasyonu Başkanı Yeltsin’i arayarak BDT’nin kuruluşundan dolayı tebrik etmiştir. SSCB’nin BM ve Avrupa Topluluğu

bünyesindeki tüm sorumluluklarının artık Rusya Federasyonu' na devredildiği açıklanmıştır (Sancaktar, 2011).

2.4.1. Rusya

Boris Yeltsin, 1991 yılında Gorbaçov'a yönelik darbe girişiminde bulunmuş ancak bu girişim başarısız sonuçlanmıştır. Siyasi taraf Gorbaçov' un yanlış reformları yüzünden Boris Yeltsin'dan yana olmuştur. Nitekim Gorbaçov' un istifa etmesi ve SSCB' nin dağılması ile Rusya Federasyonunun ilk başkanı Boris Yeltsin olmuştur (Kara, 2021: 191). Boris Yeltsin yönetimin başına geçmesiyle beraber ekonomide birçok reform hareketlerine başlamıştır. Özellikle SSCB döneminde uygulanan komünist sistemden uzaklaşıp liberal ekonomik sisteme dönmesi dikkat çekmiştir. Ayrıca SSCB dönemindeki tüm hukuk kurumlarını kapatmıştır (Bulut, 2014). Yeltsin dış politikada da dikkat çekici bazı kararlar almıştır. Özellikle Batı ile ilişkileri daha iyi hale getirmeye çalışması yani Batı temelli politikalar izlemesi herkesi şaşırtmıştır. Çünkü bu durum Rus kültüründe bir zayıflık göstergesi olmuştur. Ayrıca Moskova uluslararası arenadaki eski saygınlığını da yitirmeye başlamıştır (Kamalov, 2011: 18). Yeltsin'nin batı temelli politikaları ülkede sosyo-ekonomik sorunlar da yaratmıştır. Devlete ait olan kurum ve kuruluşları özelleştirmesi, gelir dağılımının adil olmaması, yolsuzluk ve rüşvetin artması, soruna örneklerden birkaçı olmuştur (Kusaev, 2020). Bir süre sonra Yeltsin istifa etmiş ve yerine geçici olarak Vladimir Putin geçmiştir. Nitekim 2000 yılının Mart ayında yapılan seçimlerde de Vladimir Putin bu sefer geçici değil de tam süreyle başkanlık koltuğuna oturmuştur. Putin, göreve geldikten sonra başlangıçta zayıf olan yerel para biriminin değer kazanmasını ve ülke içinde tüketimin artmasını, yatırımlar ile ekonominin büyümesini, yaşam standartlarının ve Rusya'nın dünya sahnesindeki etkisini artırmayı sağlamıştır (Kusaev, 2020).

Rusya Federasyonu, prezident yani devlet başkanı tarafından yönetilen federe cumhuriyet olup, Kırım da dâhil 22 cumhuriyet, 9 kray yani mega bölge, 46 oblasty yani il, Moskova, St. Petersburg, Sivastopol' dan oluşan 3 federal kent, 1 özerk bölge, 4 özerk yöreden, ayrıca bütün idari birimler Kuzeybatı, Merkez, Volga, Güney, Ural, Sibirya ve Uzak Doğu olmak üzere 7 bölgeden oluşmaktadır (Solak ve Kara, 2017: 248).

Rusya Federasyonu, uluslararası hukukta SSCB' nin mirasçısı olarak kabul edilmiş ve yapılmış olan tüm uluslararası anlaşmaların hak ve yükümlülüklerini üstlenmiştir. Ülkenin 2009 yılı itibarıyla 191 ülke ile diplomatik ilişkisi ve 144 elçiliği bulunmuştur. Rusya zaten büyük bir güç olarak kabul ediliyordu ancak son zamanlarda yorumcular, bazı dünya liderleri ve siyasetçiler tarafından artık süper güç olarak da kabul edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Rusya BM Güvenlik Konseyi' nin 5 daimi üyesinden birisi, G8 , Avrupa Konseyi ve APEC gibi örgütlerin de üyesidir. SSCB' nin dağılmasından sonra Rusya, ABD-NATO ile arasındaki ilişkileri iyi gitmiştir. Ancak son zamanlardaki yaşanan Ukrayna savaşı ile beraber arasındaki ilişkileri kopma noktasına kadar gelmiştir. Rusya, Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afirka Birliği (BRİCS) ülkeleri ile de ortak stratejilerle iyi ilişkiler sürdürmektedir. Ayrıca BRİCS üyesi olan Hindistan Rusya savunma ürünlerinin en büyük müşterisi olup, iki ülke arasında bazı askeri tatbikatlar da yapılmaktadır. Son yıllarda, özellikle Çin ile arasındaki yakın ve olumlu ilişki herkesin dikkatini çekmiştir. Bu olumlu hava Doğu Sibirya-Pasifik Okyanusu petrol boru hattı ve Sibirya'dan Çin'e doğalgaz boru hattı inşası ile iki ülkenin arasındaki ilişki iyice güçlenmiştir (Taşkiran, 2019: 5-29).

2.4.2. Kırgızistan

SSCB' nin dağılmasından sonra Orta Asya' da büyük bir iktidar boşluğu oluşmuştur. Bu boşluk Orta Asya içinde de bazı dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Bu bozulmayı fırsat bilerek ABD, Çin ve Rusya gibi ülkeler Orta Asya' da iktidar mücadelesine girmiştir. Bu ülkelerin Orta Asya'daki mücadelelerinin asıl sebebi bölgenin zengin yer altı kaynaklarının olması, jeopolitik ve jeoekonomik açıdan son derece önemli olmasıdır. Ayrıca bu mücadeleye Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan gibi ülkeler de katılmıştır (Erdoğan, 2020: 998). Kırgızistan da iktidar mücadelesine girilen ülkelere biridir. Kırgızistan, SSCB' nin dağılmasından sonra siyasi sistemi bir türlü oturtamamıştır. Ancak 1990 yılında kabul edilen "Kırgızistan Cumhuriyeti' nin Bağımsızlık Deklarasyonu" siyasi sistemin oturmasındaki en önemli aşamalardan biri olmuştur (Kanlı, 2009: 100).

Kırgızistan, SSCB dağılırken ülkenin Sovyetler Birliği' nden kalma kötü ekonomi ve siyasi sisteminin yanı sıra, Kırgız-Özbek-Tacik etnik sorunlarını da çözmesi gerekmiştir. Bu

etnik sorunun asıl sebebi SSCB dağıldıktan sonra oluşan 3 ülkenin sınırın belirlenememesi, özellikle bu ülkeleri bağlayan Fergana Vadisinin verimli toprakları olması ve Orta Asya’da da böyle toprakların az olması sorunu daha da önemli hale getirmiştir. Bu bölgede Tacikler, Kırgızlar ve Özbekler karışık şekilde yaşamıştır. SSCB yönetimi bu bölgeyi üç ülkeye paylaşmıştır. Ancak bu paylaşım bölgede karışık milletlerin yaşamasından dolayı bazı sorunlara yol açmıştır. Yönetim sonradan hatalı bir karar aldığını anlamış ve bölgede “Anklav” ve “Ekslav” adı altında idari birimler kurmuştur. Bu birimlerin amacı üç ülkenin her birinde kalan diğer iki ülke vatandaşlarının güvenliğini ve haklarını korumaktır. Ancak bu yapılanma da başarısız sonuçlanmış ve bölgede belirsizlik hakim olmuştur. Bu belirsizlik Kırgızistan’ın Oş kentinde 320 Kırgız ve Özbeklerin hayatını kaybettiği büyük bir olayı da beraberinde getirmiştir. Olay bütün Kırgızistan’da büyük yankı yarattı ve dönemin başkanı Absamat Masaliev’in istifası istenmiştir. Olaylardan dört ay sonra da yapılan seçimlerde Masaliev yeterli çoğunluğu sağlayamamış ve görevi sonra ermiştir. Ancak aynı seçimde yeterli çoğunluğu hiçbir siyasetçi de alamamış ve ülkede siyasi kriz ortaya çıkmıştır. En sonunda Kırgızistan başkanı belli olmuştur. Bir fizik profesörü olan, Askar Akayev Kırgızistan lideri olmuştur. Akayev yönetimin başına gelir gelmez bağımsızlık çalışmalarına başlamış ve nitekim SSCB dağılırken Kırgızistan da 31 Ağustos 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Ardından yapılan ilk seçimlerde de Akayev % 95 oy oranı ile bağımsız Kırgızistan’ın ilk Cumhurbaşkanı olmuştur (Kalkan vd., 2018).

Cumhurbaşkanı Akayev, göreve geldikten sonra dağılmış ekonomiyi düzeltmeye başlamıştır. Ancak reformlar uygulamayı düşünmemiştir. Yönetim şeklini de Boris Yeltsin gibi akrabaları atama şeklinde yapmaya başlamıştır. Ancak bu durum yolsuzlukların oluşmasına neden olmuş ve ülkede halk ayaklanmaları başlamıştır. Bu nedenle 2011’de yeni anayasa kabul edilmiş ve bu anayasa ile birlikte ülkenin yönetim şeklini başkanlık sistemi değil de parlamenter sistemi olarak değiştirilmiştir. Bu sistem ile beraber önemli atamaları yapan kurum meclis olup, yürütmeyi de Cumhurbaşkanı yapmaktadır (Kalkan vd., 2018).

Kırgızistan, bağımsızlığını kazandığından beri ekonomisi bir türlü dengeye gelememiştir. Sorunun Kırgızistan’ın doğal kaynaklarının olmaması, sanayi sektörünün gelişmemiş olması ve siyasi yönetimin bir türlü istikrar sağlayamaması gibi bazı önemli

sebepleri vardı. Bunlar son on yılda ekonomiye büyük zarar vermiştir. Halk buna rağmen hayvancılık ile geçinmiştir. Buna rağmen Dünya Ticaret Örgütü ve Şangay İşbirliği Örgütü'ne üye olan Kırgızistan, Çin ve Rusya ile sıkı ticari ilişkiler içindedir (Kalkan vd., 2018).

Kırgızistan'ı % 70 kendileri, % 15 Özbekler, % 8 Ruslar ve % 7 diğerleri oluşturmaktadır. Ancak ülkede Kırgızca, Rusçanın gerisinde kalmış ve çoğunluk Kırgızca yerine Rusçayı tercih etmiştir. Yönetim bunun önüne geçmek ve Kırgızca'yı yaygınlaştırmak için birçok eğitim ve kültürel politikalar izlemeye başlamıştır. Ancak bunlar da yetersiz kalmıştır. Çünkü eğitim sistemi ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklı doğru düzgün uygulanamamıştır (Kalkan vd., 2018).

Kırgızistan, dış politikada yukarıda da biraz bahsettiğim üzere Çin ve Rusya ile sıkı ilişkiler içindedir. Ayrıca Türkiye ile de ekonomik ve kültürel ilişkileri her zaman olumlu olmuştur. Nitekim ülkede iki Türk üniversitesi ile diğer eğitim kurumları aracılığıyla bilimsel ilişkiler de olmuştur (Kalkan vd., 2018).

2.4.3. Özbekistan

SSCB' nin son başkanı olan Gorbaçov'un başlattığı politikalarına dönemin Özbekistan başkanı Kerimov karşı çıkmış, hatta Gorbaçov yönetimine yapılan darbe girişimini desteklemiştir. Ancak darbenin başarısız olması Özbekistan' ın hızlı ve hazırlıksız şekilde bağımsızlığını ilan etmesine sebep olmuştur. Nitekim 31 Ağustos 1991 yılında, SSCB'nin Özbekistan'ın bildirisini kabul etmesiyle, "Özbekistan Cumhuriyeti" doğmuş ve ertesi gün de bağımsızlığını ilan etmiştir (Kodaman ve Birsal, 2006: 417). Başkan Kerimov bağımsızlığın ardından birçok yeni düzenlemeler yapmıştır. Özellikle devletin resmi bayrağı, milli marşı, arması belirlenmiş, SSCB' den kalma herşeyin ismi değiştirilmiş, milli bayramlar ve islamiyet öne çıkartılmıştır (Kusaev, 2020). Çünkü SSCB döneminden önce de halkın milliyetçi duyguları ve İslâm dinine olan inançları yüksek olmuştur (Şadıhanov, 2011: 14).

Kerimov, ülkenin sosyal anlamda gelişmesi için insanların yaşam koşullarının sağlık, maddi ve kültürel açıdan iyileştirilmesi gibi birçok reformlar yapmıştır. Bu reformlar sayesinde, 1996 yılına kadar ekonomik anlamda Orta Asya' nın en başarılı ülkesi olmuştur (Kurt, 2019: 29-30). Ülke, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi örgütlere de üye olmuş ve 1994 yılında da NATO'nun Barış Ortaklığı Programı'na dâhil olmuştur (Kusaev, 2020).

8 Aralık 1992 yılında Özbekistan ilk anayasasını kabul etmiştir. Bu anayasa ile birlikte, başkanlık sistemine geçilmiş ve parlamentonun çok partili olmasına karar verilmiştir. 1994 yılına gelindiğinde ise muhalefette sadece Özbekistan Demokratik Halk Partisi (DHP), Vatan Terakkiyet Partisi (VTP) ve Erk Partisi (EP) faaliyet göstermiş, ancak VTP iktidar yanlısı bir tutum izlemesinden dolayı yalnızca EP muhalefeti temsil edebilmiştir (Kusaev, 2020).

Özbekistan ekonomisi önemli ölçüde pamuk ihracatına dayanmakta, ayrıca gıda ithalatını azaltmak için buğday ekimini de teşvik etmektedir. Özbekistan' ın doğal gaz ve petrol gibi kaynaklara sahip olmasıyla beraber enerji alanında hem kendi kendine yetinebilmekte, hem de bu kaynakları komşu ülkelere de ihraç etmektedir. Bu durum, ekonominin büyümesinde önemli rol oynamaktadır (Kalkan vd., 2018).

Özbekistan 12 il, 1 özerk cumhuriyet ve 1 bağımsız şehir olan Taşkent'den oluşmaktadır. Özbekistan'ın kültür hayatı son derece zengindir. Resim, müzik, tiyatro gibi sanat türlerine önem verilmiş, ayrıca Özbekçenin yaygınlaşması için ders kitapları da Özbekçe olmaya başlamıştır. 1993 yılında da Rus alfabesinden çıkıp Latin alfabesine kademeli olarak geçiş yapmıştır. Basın faaliyetleri açısından ise eski sovyet kısıtlamaları devam etmiş, gazete ve dergilerin sayısı oldukça az olmuştur. Televizyon kanallarının çoğu devlet kanallarıdır (Kalkan vd., 2018).

Cumhurbaşkanı Kerimov 2000, 2007 ve 2015' te yapılan seçimlerin hepsini kazanarak ülkeyi yönetmeye devam etmiştir. Ancak 2 Eylül 2016 yılında hayatını

kaybetmiştir. Başkanın ölümünün ardından Meclis, Başbakan Şevket Mirziyoyev'i geçici cumhurbaşkanı olarak atamış ve Mirziyoyev daha sonra 2016 seçimlerinde oyların% 88,5' ni alarak ülkenin ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir (Kalkan vd., 2018).

2.4.4. Kazakistan

SSCB dağılırken bağımsızlığını kazanmaya yönelik çalışmalar yapan bir diğer ülke Kazakistandır. Nitekim 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan' nın bağımsızlığını kazanmasında büyük rol oynayan SSCB döneminin başkanı Nursultan Nazarbayev, Kazakistan' nın bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Nazarbayev, SSCB döneminde Gorbaçov ve Yeltsin' den sonra en yetkin kişi olmuştur. Halkın büyük çoğunluğu onu desteklemiştir. Ancak bazıları ona diktatör, bazıları ise demokrat demiştir. Ayrıca Nazarbayev, bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi topraklarındaki nükleer silaha tek başına sahip olmak isteyen Rusya' ya sert tepki göstermiştir. Bu tartışmaların ardından ülke, 31 Aralık 1991 yılında BM üyeliği için başvuruda bulunmuş ve 1992 yılının Ocak ayında üyeliği onaylanmıştır (Çapa, 2019: 10-13).

Kazakistan, yarı başkanlık sistemiyle yönetilip, yürütmenin başında Cumhurbaşkanı vardır. Cumhurbaşkanı geniş yetkilerle donatılıp, bakanları ve başbakanı atayabilmektedir. Parlamento ise Senato ve Milli Meclis adı verilen iki bölümden oluşmaktadır. Yasama yetkisi Milli Meclis' de olurken, Denetleme yetkisi de Senato tarafından yapılmaktadır (Kalkan vd., 2018).

Kazakistan 14 ilden oluşmakta olup, bunların her birinin yöneticeleri cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. İller ise 177 ilçeye ayrılmıştır. Devlet açısından çok önemli olan Almatı ve Astana şehirleri hiçbir ile ait değildir. Ayrıca Çimkent şehri de önemli şehirdir. 10 Aralık 1997 yılında hükümet, başkentini SSCB bünyesinde kurulan Almatı'dan Astana'ya taşımıştır (Kalkan vd., 2018).

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan nüfusunun % 50' sini Kazaklar oluşturmakta olup, bu rakam 2009 yılında % 63' e ulaşmıştır. Ayrıca ülkede Ruslar, Ukrainerler, Almanlar, Uygurlar ve diğer komşu ülke halklarından bazıları yaşamaktadır (Çalışkan, 2018: 7-8).

Kazakistan' da 1991 sonrası yaşanan ekonomik gelişmeleri iki döneme ayırabiliriz. İlk dönem 2000 yılına kadar oluşan ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönem olup, bu dönemde kapitalist ekonomiye geçiş süreciyle uğraşmıştır. İkinci dönem ise, 2000 yılından sonra artan petrol fiyatlarının Kazakistan ekonomisini yükseltmeye başladığı dönemdir. Ülkenin neredeyse %50' lik ihracatı petrolden oluşmaktadır. Ancak Kazakistan dünyada petrole olan talebin azalmasıyla birlikte ülke ekonomisini ayakta tutmak için yabancı yatırımcıları ülkeye çekmeye başlamıştır (Kalkan vd., 2018).

Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan beri dengeli bir dış siyaset uygulamaktadır. Özellikle Rusya ve Çin ile olumlu ilişkiler yürütmektedir. Komşu ülkeleri ile de farklı ticari anlaşmalar ile olumlu ilişkiler sürdürmektedir. Bu ülkelerin yanı sıra Baykonur uzay üssü nedeniyle ABD ve AB ile yakın ilişkiler içerisinde. Ayrıca Türkiye ile de müttefik ve dost bir ülkedir (Kalkan vd., 2018).

2.4.5. Azerbaycan

1985 yılında Mihail Gorbaçov'un yönetime gelmesinden sonra yönetim ile SSCB' ye bağlı cumhuriyetler arasında bazı kopukluklar oluşmaya başlamıştır. Bu sırada Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanmaya başlayan gerilim SSCB' yi daha da zor duruma düşürmüştür. 1988 yılından sonra Azerbaycan' da muhalefet hareketleri başlamış, birçok muhalif örgütler kurulmuştur. Özellikle bu kurulan muhalif örgütlerin arasında en önemlisi Azerbaycan Halk Cephesi Partisi (AHC) olmuştur. Ancak parti SSCB' nin dağılma sürecinde durağanlaşmaya başlamıştır. AHC üyeleri azalmaya başlamıştır. Partiden ayrılan üyeler de cumhuriyetçiler lideri Aliyev' e yönelmiştir. Cumhuriyet liderleri de SSCB' nin yeniden hakim hale gelmesini istemiştir. Ancak, 30 Ağustos 1991'de Azerbaycan

Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık beyannamesini kabul etmiştir (Kalkan vd., 2018).

1991 yılının Ekim ayında ise Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin toplantısında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akti" kabul edildi. Bu anayasaya göre, Azerbaycan bağımsız bir devlet olup, SSCB' nin Azerbaycan topraklarındaki her şey Azerbaycan mülkiyetine kabul edilmiştir. Aynı yılın 29 Aralık günü bir referandum yapılmış ve halka şu soru sorulmuş: "Siz Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyet'inin kabul ettiği Anayasaya taraftar mısınız ? ". Oylamaya katılan halkın %95 "evet" oyu vererek devletin bağımsızlığını desteklemiştir. Nitekim 1992 yılının Mayıs ayında Meclis Azerbaycan Cumhuriyetinin Devlet Marşı'nı, 23 Şubat 1993 yılında ise üç renkli dairevi kalkan içerisinde alev olan sekiz panolu yıldız tasvirli devlet arması kabul edilmiştir (Mammadov, 2009: 27-31). Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk olarak Türkiye, daha sonra Romanya, Pakistan ve İsviçre tanımıştır. 1993 yılının başlarına gelindiğinde ise Azerbaycan, 116 devlet tarafından tanınmış, ayrıca 70 yabancı devlet ile diplomatik ilişkiler kurmuş ve 14 uluslararası örgüte üye olarak kabul edilmiştir (Solak ve Kara, 2017).

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasında büyük rol oynayan ve AHC' yi kuran Ebulfez Elçibey' dir. Elçibey Bağımsız Azerbeycan' nın ilk başkanı olan Niyazi Mutallibov'u istifaya zorlamıştır. Nitekim Elçibey, 1992 yılın Haziran ayında Azerbeycan' nın 2. Başkanı olmuştur. Ancak Elçibey' in Türkiye ile olan olumlu ilişkileri Rusya ve İran' ı rahatsız etmiştir. Elçibey, bu baskılara dayanamamış ve sorunları engellemek için Haydar Aliyev' i Bakü' ye davet etmiştir. Daha sonra H. Aliyev, 1993 yılı seçimleri kazanarak Azerbeycan' nın 3. Başkanı olmuştur. Aliyev ülkede 10 sene başkanlık yapmıştır. Aliyev dengeli bir siyaset izlemiş, ülkede istikrar sağlamış, ayrıca Azerbeycan petrolünün Türkiye üzerinden Avrupa' ya açılmasında büyük rol oynamıştır. Daha sonra Haydar Aliyev hastalanmış ve oğlu İlham Aliyev'i başbakanlığa atamıştır. 15 Ekim 2003 yılında da yapılan seçimleri İlham Aliyev kazanmıştır. Ayrıca İlham Aliyev 2008 ve 2013 seçimlerini de kazanmıştır (Kalkan vd., 2018).

“Azerbaycan Cumhuriyeti ve onun içinde yer alan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti, 66 rayon, 77 şehir, 13 şehir rayonu, 1257 kasaba ve 4260 köy yerleşim biriminden meydana gelmektedir.” Bakü ve Gence kendilerine bağlı ilçeleri olan şehirler olup, ilçeler de, başkan tarafından atanan kaymakamlar tarafından yönetilmektedir. Ülkenin başkenti ise Bakü’ dür. (Kalkan vd., 2018).

Azerbaycan’ın idari yapısı SSCB’ ye yani merkeziyetçi bir yönetim yapısına benzemektedir. Bu durum demokrasinin gelişmesine engel olmaktadır. Azerbaycan’ nın en büyük ihracat payı doğal gaz ve petrolüdür. Ülke tarıma gayet elverişli olup, gıda ithalat payını azaltmaktadır. Azerbaycan ekonomisini bağımsızlıktan sonra üç döneme, yani 1994 yılına kadar olan sıkıntılı yılları, ondan sonra 2000 yılına kadar olan istikrar çabaları yılları ve en sonunda 2001 yılından başlayan büyüme yılları diye ayırabiliriz (Kalkan vd., 2018).

Azerbaycan’ da bağımsızlıktan sonra eğitim sisteminde de bazı reformlar uygulanmıştır. Özellikle Kiril alfabesini terk ederek Latin alfabesine geçilmiştir. Azerbaycan, zengin edebiyatı, yüksek müzik kültürü ve planlı şehir mimarisi ile dikkat çekmektedir. 2009 nüfus sayımına göre, ülkenin nüfusunun %91,60’ ı Azerbaycanlılar kalanını da daha çok Lezgiler ve Ermeniler oluşturmaktadır. Ülkenin resmi dili Azerice olup, nüfusun %90’ ı Azerice konuşmaktadır. Azerice, daha çok Türkçe ve Türkmençeye benzemektedir. (Kalkan vd., 2018).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1991 YILINDAN SONRA TÜRKMENİSTAN’IN SİYASAL VE EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ

SSCB dağılırken diğer bağımsızlığını ilan eden ülkeler gibi, Türkmenistan da kendi bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan, hem siyasi hem de ekonomik alanda birçok reformlar uygulamıştır. Özellikle BM tarafından ilan edilen daimi tarafsızlık statüsünü kazanması bu reformların sonucu olmuştur. Ayrıca zengin yeraltı doğal kaynaklarını da dış dünyaya pazarlayarak satmaya başlamıştır. Kısacası Türkmenistan’ da bağımsızlığını kazandıktan sonra siyasi ve ekonomik dönüşüm başlamıştır.

3.1. Bağımsızlığını Kazandıktan Sonra Türkmenistan’ da İlk Seçimler (1991)

SSCB’ de Gorbaçov döneminde yapılan darbe girişimi ve arkasından gelen çöküş, birliğin dağılmasına yol açmıştır. Bunu fırsat bilen birçok devlet bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamıştır. Buna Türkmenistan’ da 27 Eylül 1991 yılında bağımsızlığını ilan ederek katılmıştır. Bu bağımsızlığın kazanılmasında büyük rol oynayan 1985 yılında SSCB döneminde Türkmenistan KP Genel Sekreterliğine seçilen Saparmurat Niyazov olmuştur. Ayrıca Niyazov bağımsızlıktan sonra yapılan seçimlerde de seçimi kazanarak ülkenin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Niyazov 1992 yılında Hac farızasını gerçekleştirmiştir. Bu olaydan sonra Niyazov’un ismi “Türkmenbaşı” olarak anılmaya başlamıştır. 14 Eylül 1993 yılında ise ilk defa resmi bir belgeyi Saparmurat Türkmenbaşı olarak imzalamış ve 1 Ekim 1993 yılında da Türkmenistan Parlamentosu tarafından resmîyet kazandırılmıştır (Geldimyradova, 2022: 29).

Türkmenistan’ın yukarıda da bahsettiğimiz üzere daimi tarafsızlık statüsü 12 Aralık 1995 yılında 185 ülkenin katıldığı BM kurul toplantısında bu ülkeler tarafından onaylanarak ilan edilmiştir. Dünya üzerinde bu statü sahibi olan 3 ülke vardır. Bunlar, ilk önce 1815 yılında İsviçre, daha sonra 1955 yılında Avusturya ve son olarak da 1962 yılında Laos olmuştur (Geldimyradova, 2022).

Türkmenistan Meclisi'nde her 5 yılda bir seçimle gelen 125 üye vardır. Devlet yönetim kurulunda 9 Devlet Başkanı Yardımcısı, 23 Bakan, 5 Komite Başkanı bulunmaktadır. Yürütmenin başında Devlet Başkanı olup, aynı zamanda başbakanlık görevini de yerine getirmektedir. 18 Mayıs 1992 yılında Türkmenistan'ın 8 bölümlük ilk anayasası kabul edilmiştir. 26 Aralık 2006 yılında ise anayasada bazı değişiklikler yapılarak tekrar hazırlanmıştır. Bu anayasanın ilk maddesinde Türkmenistan'ın laik ve demokratik bir hukuk devleti olduğu yazılmıştır. Ayrıca Halk Maslahatı adı altında bir oluşum da inşa edilmiştir. 19 Aralık 1999 yılında düzenlenen Halk Maslahatı'nda cumhurbaşkanı Niyazov ebedi devlet başkanı seçilmiştir (Geldimyradova, 2022).

Aralık 2006 yılında ise Türkmenistan cumhurbaşkanı Niyazov hayatını kaybetmiştir ve Şubat 2007 yılında Niyazov'dan sonra yeni cumhurbaşkanını seçmek için seçim yapılmıştır. Seçimde oyların % 90'a yakını alan Berdimuhammedov 5 yıllığına Devlet Başkanı seçilmiş ve seçildikten kısa bir süre sonra Türkmenistan'ın piyasa ekonomisine geçmesi ve bunun için Anayasa'da bazı değişikliklerin yapılması yönünde çalışmalar başlatmıştır. Nitekim, 2008 yılının Eylül ayında gerçekleştirilen 21. Halk Maslahatı toplantısında Türkmenistan Anayasası'nın yeni metni kabul edilmiştir (Solak ve Kara, 2017).

3.2. 1991 Yılından Sonra Türkmenistan'ın Ekonomik Dönüşümü

Türkmenistan ekonomisi SSCB dönemindeki II. Dünya Savaşı sonrası oluşan sorunlarla beraber, bağımsızlığını kazanana kadar ve kazandıktan sonra oluşan dönüşümlerden oluşmaktadır. Özellikle bağımsızlığını kazanmasından sonra uygulanan özelleştirme ve diğer ekonomik büyümeyi sağlayacak ekonomi politikaları buna örneklerden bazılarıdır.

3.2.1. II. Dünya Savaşının Maliyeti ve Ekonomik Sorunlar

SSCB döneminde Türkmenistan ekonomisinin özel bir konumu vardı ve yeraltı zenginlikleri ile SSCB ekonomisine olan katkısı çok büyüktü. II. Dünya Savaşı geldiğinde

ise Türkmenistan ekonomisinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Özellikle Türkmenistan, savaş cephesine pamuk, petrol ürünleri ve tarım ürünleri gibi birçok hammadde teminatında bulunmuştur. Başkent Aşkabat' ta bulunun Krasny Molot ve buna benzer diğer fabrikalarda 3 milyona yakın mayın, 5 milyona yakın da hava bombası ve el bombası üretilerek savaş cephesine gönderilmiştir (Erol ve Gürseler, 2016).

Türkmenistan'a savaşın bir diğer etkisi de, SSCB' nin savaş nedeniyle farklı bölgelerinden gelen göç olmuştur. Örneğin, 1942 yılında 500 bine yakın insan yerleşirken, 1943 yılında ise 43 bine yakın insan yerleşmiştir. Bu artan nüfus için yeni konutlar, yeni yaşam alanları yaratılmaya çalışılmıştır. Savaş Türkmenistan' nın tarım alanına da etki etmiştir. Özellikle savaştan önce Türkmenistan tarım bütçesi, 96 milyon ruble iken, savaş zamanında bu rakam 163 milyona çıkmıştır. Nitekim bu durum çiftçilerin daha çok üretim yapmasına olanak sağlamıştır. Ancak bu çiftçilerin bazıları da orduya sevk edilmek zorunda kalmış ve tarımda çalışan sayısı ciddi oranda azalmıştır. Savaş dönemi boyunca ülkede kimya, petrol, tekstil gibi yeni sanayi kolları geliştirilmiş ve bu sanayi kollarından biri olan petrol, savaş döneminde çok önemli rol oynamıştır. Nitekim bir yılda 40 bine yakın tank petrol silahlı birliklere ulaştırılmıştır. Türkmenistan' da üretim, savaş dönemi boyunca savaşın yaşandığı diğer bölgelere nazaran daha çok artış yaşanmıştır. Aşkabat Demiryolu, cepheye götürülmesi gereken petrolü taşımış, ayrıca SSCB' nin batı bölgesinin bir bölümü Alman işgali altında olduğu için o bölgedeki insanların Hazar denizi' nden merkezi bölgelere tahliye edilmesi gibi önemli işleri de yapmıştır (Erol ve Gürseler, 2016).

Türkmenistan SSCB' nin en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkelerinden biri olmuştur. Savaş zamanında tıpkı petrol gibi doğal gazında kullanılması için çeşitli adımlar atılmıştır. Nitekim Türkmenistan' nın Nebitdağ şehri ülkenin en önemli sanayi bölgelerinden biri haline gelmiştir. Türkmenistan' nın savaş döneminde yaptığı bir diğer katkısı da işgücü olmuştur. Bu işgücü savaş cephesine gerekli olan malzemelerin üretimi için fabrikalarda aralıksız çalışmıştır. Sovyet hükümeti de bu çalışmayı ödüllendirmek adına maaşlarına bir miktar zam yapmıştır. Savaş döneminde yerli sanayi ürünlerinin üretimi diğer dönemlere göre üç kat artış yaşanmıştır. Özellikle petrol ve kimya ürünlerinin üretiminde artış olmuştur (Erol ve Gürseler, 2016).

Savaş sonunda sanayi ürünlerin miktarı savaştan önceki döneme nazaran % 18, fabrikalardaki verimlilik % 30, tarım alanında (özellikle pamuk) % 20 ve hayvancılıkta (hayvan sayısına göre) % 45 oranında artış yaşanmıştır. Aslında II. Dünya Savaşı Türkmenistan' da sanayi sektörünün gelişmesine yol açmıştır. Özellikle savaşta lazım olan en büyük ürünlerden biri olan petrolün üretiminde çalışanların rolü büyük olmuştur. Ayrıca SSCB' nin savaş için kurulan savunma fonu da vardı. Türkmenistan da bu fona 100 milyon Ruble' ye yakın para, 700 kg'a yakın gümüş, 7000 kg'a yakın altın gibi nakdi yardımların yanında 500'e yakın büyükbaş ve küçükbaş hayvan, 3000 kg'a yakın bal, 65 kg yağ, 4000'e yakın yumurta, 3000'e yakın tavuk ve birçok eldiven, çorap, çizme, şapka gibi aynı yardımlar da yapmıştır. Genel olarak, savaş döneminde birçok zor şartlara rağmen Türkmenistan halkı hem cephede savaşanlara yardım etmiş hem de ülkenin ekonomik sıkıntısını iyileştirmeye yönelik büyük çaba sarf etmiştir (Erol ve Gürseler, 2016).

3.2.2. Türkmen Hükümetlerinin Ekonomi Politikaları

SSCB' nin dağılmasından sonra ekonomik anlamda en az etkilenen ülkelerden biri Türkmenistan olmuştur. Çünkü bağımsızlıktan sonra Türkmenistan' nın doğal gaz kaynakları dünya fiyatlarıyla ihraç edilmeye başlanmasıyla, ülke ekonomisinde önemli iyileşmeler gözlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020: 7). 1992-1993 dönemine kadar iyileşmeler devam etmiş olsa da, eski SSCB devletlerinin doğal gaz borçlarını ödememesi doğal gaz ihracatının azalmasına ve bu sebeple ülkeye giren döviz miktarının düşmesine neden olmuştur. 1997 yılına gelindiğinde Türkmenistan bu sebeple en büyük doğal gaz müşterilerinden olan Gürcistan ve Ukrayna' ya gaz akışını durdurmuştur. Bunların sonucunda da ülkede GSYİH oranı 1993-1995 yıllar arasında % 30'a yakın düşüş olmuştur (Baycaun, 2001: 17-19).

Türkmenistan' da bağımsızlığının ilk yıllarında bankacılık sistemi SSCB döneminden kalma batılı standartlara göre de henüz gelişmemiştir. Para politikası Rusya Merkez Bankası tarafından yürütülmüştür. Ancak 1993 yılı 1 Kasım itibariyle Türkmenistan' nın resmi para birimi Manat olarak belirlenmiş ve Türkmenistan Merkez Bankası bağımsız kararlar almaya başlamıştır. Piyasaya 50, 100, 500 manat gibi kağıt ve demir paralar sürülmüştür. Ayrıca aynı yılda yürürlüğe giren Döviz Düzenleme Kanunu ile

de tüm uluslararası işlemlerdeki ödemeler garanti altına alınmıştır. Manat'ın belirlenmesinden sonra resmi döviz kurda 1 dolar = 2 manat şeklinde sabitlenmiştir. Türkmenistan' a yatırım yapmak isteyen yatırımcılar için kambiyo kısıtlaması olmamasının yanında, elde ettikleri kârlarını da tekrar ülke içinde yatırım yapabilme veya manat hesaplarına yatırabilme imkanı tanınmıştır (Hudayberdiyev, 2007: 58).

1991 yılından sonra Türkmenistan ekonomisinde piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamıştır. Piyasa ekonomisinin temel taşları da maliye ve para politikalarıdır. Vergiler ve kamu harcamaları alanına ilişkin maliye politikası, faiz ve parasal unsurlar için de para politikası uygulanmaktadır. SSCB döneminde, bu iki politika da uygulanmamıştır. Bu sebeple, ülkede bu politikalar için gerekli altyapı oluşturulması zorunlu olmuştur. Nitekim bankacılık sisteminin yeniden düzenlenmeye, ayrıca vergi sistemi ve bunları uygulayıp denetleyecek kurumsal yapılar da oluşturulmaya başlanmıştır (Işık, 2006: 144).

Türkmenistan bağımsızlıktan sonra kamu harcamalarında ve muhasebe sistemlerine yaptığı düzenlemeler ile bu konularda eski SSCB ülkeleri arasında önemli ilerlemeler kaydeden ülkelerden biri olmuştur. Nitekim 1991 yılında çıkarılan Anonim Şirketler Kanunu ve 1993 yılında çıkarılan Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu buna en iyi örneklerden birkaçıdır. Ayrıca ülkede bu kanunlardan sonra hisse senetlerinin ve türev ürünlerin işlem görebileceği bir Menkul Kıymet Borsası kurulması da planlanmıştır (Işık, 2006).

Ülkede bağımsızlıktan önce ekonomi politikaları SSCB yönetimi tarafından yürütülmüştür. SSCB, yurtiçinde elde edilen gelirlerden muamele vergisi ve kişisel vergi olarak gelir elde ediyordu ve bunları da ülkeler arasında paylaşmıştır. Ancak SSCB'nin dağılmasından sonra ise bu sistemden vazgeçilerek, ülkeler kendi vergi sistemlerini düzenlemiş ve uygulamaya başlamıştır. Türkmenistan da bu ülkeler arasındadır. Ülkede gelir vergisi %35 olmuştur. Muamele ve satış vergileri kaldırılmış yerine %28 oranında KDV getirilmiştir. Ayrıca kişisel gelir vergisi sistemi artan oranlı şekilde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelerden sonra ülkede gelir kaynağının büyük çoğunluğu KDV ve gelir vergisi olmuştur. Türkmenistan Merkez Bankası da bu dönemde etkin rol oynamaya başlamıştır. Özellikle enflasyonun düşürülmesini sağlamak amacıyla uyguladığı sıkı para politikası

dikkat çekmiştir. Ayrıca ülkede 1999 yılında uygulanan politikalar sonucunda kamuda çalışanların maaşlarının arttırılması yönünde karar alınması ile para arzının büyüme sağlayacağı beklenmiştir. Ancak bu durum kamu sektöründeki çalışanların ücret artışlarının belli bir süreden sonra finanse edilememesi sebebiyle çalışanların bir kısmının işten çıkarılmasına yol açmış ve beklenildiği gibi olmamıştır. Ayrıca yapılması gereken reform politikaları gerekli şekilde uygulanmadığından, bu alandaki düzenlemeler az olmuş, dolayısıyla maliye ve para politikaları uygulamalarının çerçevesi de dar olmuştur (Işık, 2006).

Türkmenistan'ın ihracatının büyük çoğunluğu pamuk ve enerji ihracatına dayanmış ve bunları sattığı pazarda SSCB' nin dağılmasından sonra oluşturulan BDT olmuştur. Bu ülkeler ile yapılan ticari işlemlerde döviz karşılığı yapılması zorunluluğu getirmiştir. Bu düzenlemeden sonra Türkmenistan ile bu ülkeler arasında ücretlerde ve ödemelerde sürekli sorunlar olmuş ve ülkeye giren nakitlerde sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca Rusya' nın da Türkmenistan' nın diğer pazarlara açılmasını engellemesi sıkıntıları daha da arttırmıştır. Ancak 1997 yılından sonra bu ülkelerin borçlarını ödemeye başlaması ile ülkeye para girişi sağlanmıştır. Ülkenin ticaret politikasındaki asıl amacı, ürünlerini satacağı pazarların çeşitlendirilmesi ve ihraç ettiği ettiği hammaddelerin ülke içinde katma değer ile daha yüksek fiyatlara satılması olmuştur. Ayrıca ülkenin yurtdışına sattığı ürünlerden elde ettiği gelirlerinin artırılmasındaki bir diğer önemli sebep de yatırımcıların yatırım yapması için sağlanan altyapı yatırımlarının yapılması olmuştur. Yönetim aynı zamanda gelişen yeni pazarlara, özellikle Avrupa pazarlarına girebilmek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur (Hudayberdiyev, 2007).

Genel olarak, Türkmenistan bağımsızlığından sonraki 10 yılda birçok reformlar uygulamıştır. Özellikle öncelikli yatırım alanları belirlenerek, o alanlara yatırımlar yapmış, piyasa ile ilgili yasalar kabul etmiş, bankacılık sistemin iyileştirilmesine ve döviz kurunun belirlenmesine yönelik bazı düzenlemeler uygulamış ve girişimcileri teşvik edici kararlar almıştır (Geldimyradova, 2022).

3.2.3. Türkmenistan’da Özelleştirme Politikaları

Türkmenistan bağımsızlıktan sonra SSCB ekonomi politikaları yerine serbest piyasa ekonomisine geçmeye başlamıştır. Bu serbest piyasa ekonomisinin temel taşlarından biri de özelleştirme olmaktadır. Yani kamu mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesi örnek olabilir. SSCB’ nin dağılmasından sonra birçok ülkeler serbest piyasa ekonomisine geçmeye başlamıştır. Ancak Türkmenistan’ da bu süreç biraz yavaş ilerlemiştir. Özelleştirme yapılırken önceliğin Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelere (KOBİ) verilmesi bu süreçte hızlı yol almak açısından önemli bir unsurdur. Nitekim Türkmenistan da bu yöntemi uygulamış ve bu yöntemden verim almaya başlamıştır. Ancak büyük işletmelerin özelleştirilmesinde ise herhangi bir gelişme kaydedilememiştir (Babayev, 2009: 86)

1992 yılında Türkmenistan’ da ilk olarak özelleştirme programlarını gerçekleştirmek amacıyla Devlet Mülkiyeti ve Girişimciliği Destekleme Bakanlığı kurulmuş, ancak daha sonra bu bakanlık kapatılmış ve görevi Ekonomi ve Finans Bakanlığı, Devlet Mülkiyeti ve Özelleştirme Departmanına verilmiştir. 1993 yılında ise Mülkiyet Hakkı Kanunu kabul edilmiş ve bu kanun ile her türlü mülkiyet devlet garantisi altına alınmıştır. Ayrıca kanun, özel mülkiyeti, gerçek kişiler, tüzel kişiler ve gerçek ve tüzel kişilerin ortaklarına ait mülkiyet şeklinde üç bölüme ayrılmıştır. Ancak mülkiyet hakkı yabancılara tanınmamıştır. Bu kanun ile Türkmen vatandaşları 50 hektara kadar araziye sahip olabilir, ancak bunu satma, devretme veya değiştirme hakkı verilmemiştir (Hudayberdiyev, 2007). Tarım alanındaki uygulama ise boş arazilerin 10 yıl süreyle çiftçilere kiralanması olmuştur (Karagöz, 2009: 25-26).

Özelleştirme ile bütçe politikası arasında iki şekilde yakın ilişki vardır, bunlar devlet, kredi sıkıntısı çeken kamu işletmelerin kontrolünü sağlıklı yapamaması ve bir diğeri ise politik müdahaleler ile firmaların zarar etmesine neden olmasıdır. Bu sebeple, özelleştirme, devlete ait mülkiyetin, özel sektöre devrini ifade etmekle beraber, Türkmenistan gibi geçiş sürecini yaşayan ülkelerin gelirinin artırılması için gerekli şartların en önemlisi olarak görülmüştür (Işık, 2006).

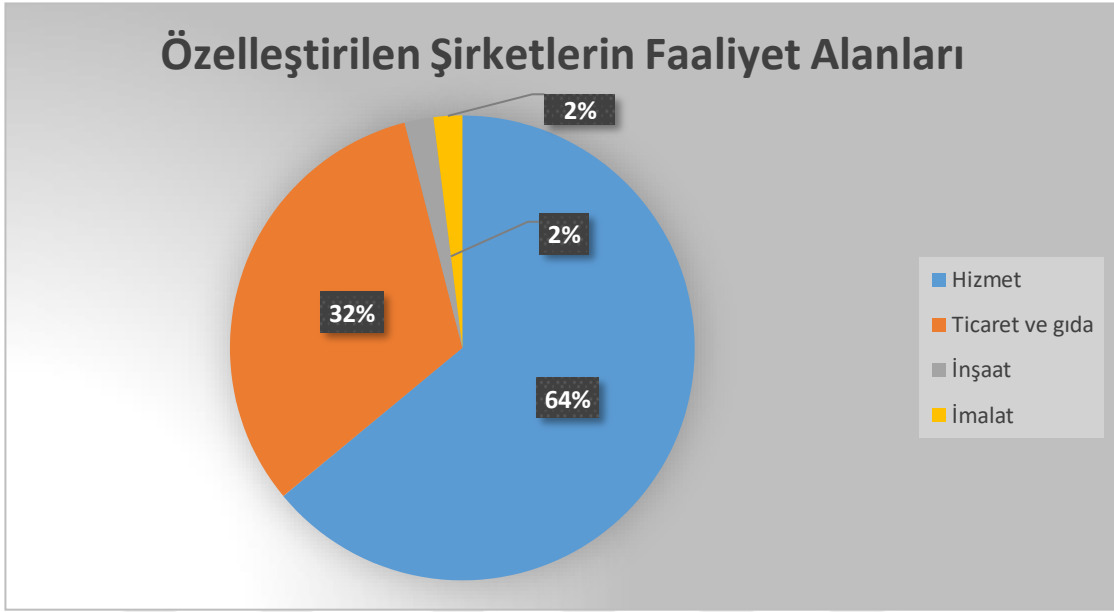
Türkmenistan’da 19 Şubat 1992 tarihinde Özelleştirme Kanunu kabul edilmiş ve 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Hükümet bu kanunla beraber özel teşebbüsün gelişmesini, halkın ekonomik özgürlüklerinin sağlanmasını ve yeni ekonomik yapının oluşturulmasını amaçlamıştır. Ayrıca yasada bir diğer önemli nokta da, kamu işletmelerinin kollektif ve anonim şirketlerine, kooperatiflere ve diğer yatırımcılara devredilmesinden bahsedilmiştir. Devralan şirketlere de, üretim çizgilerini devam ettirmesi, ürünlerin alıcılara dağıtımını ve çevrenin korunması gibi zorunluluklar getirilmiştir (Işık, 2006).

Tablo 1. Türkmenistan’ da 1994-1998 yılları arasında özelleştirilen işletme sayısı

Yıl	Özelleştirilen işletme sayısı
1994	1064
1995	402
1996	224
1997	138
1998	107

Kaynak: Işık, 2006

Yukardaki tabloya göre, Türkmenistan’ da Özelleştirme Kanunu’ nun yürürlüğe girmesiyle işletmelerin özelleştirme çalışmalarına girildiği görülmektedir. 4000 adet işletmenin özelleştirilmesi planlanmıştır. Ancak bunlardan sadece 1994 yılında 1064, 1995 yılında 402, 1996 yılında 224, 1997 yılında 138 ve 1998 yılında 107 adet işletme özelleştirilebilmiştir. Bu rakamlardan, kanunun ilk yürürlüğe girdiği yılda yapılan özelleştirmelerden sonra yıl geçtikçe sayılarının azaldığı anlaşılmaktadır (Işık, 2006).

Şekil 1. Türkmenistan’ da özelleştirilen şirketlerin faaliyet alanları (1999)

Kaynak: Işık, 2006

Yukardaki şekilden de anlaşılacağı gibi, özelleştirilen işletmelerin büyük bir bölümü küçük ölçekli ticaret, hizmet ve gıda işletmeleri olmuştur. Büyük işletmelerin özelleştirilmesi küçük işletmelere nazaran daha yavaş ve kademeli şekilde ilerlemiştir. 1999 yılı itibariyle 43 imalat şirketi özelleştirilebilmiştir. Ancak yabancı yatırımcılara satılan işletmelerin sayısı ise çok az olmuştur. Özelleştirilen şirketlerin faaliyet alanlarına göre dağılımına bakıldığında (Şekil 11); % 64’ünün hizmet, % 32’sinin gıda, % 2’sinin inşaat ve % 2’sinin de imalat sektöründe hizmet veren şirketler olduğu görülmüştür (Işık, 2006). Orta büyüklükteki işletmelerde ise 23 işletme özelleştirilebilmiş ve bu şirketlerin değeri de 4000-20,000 dolar arasında olmuştur (Karagöz, 2009)

Genel olarak Türkmenistan bağımsızlıktan sonra özelleştirme adına yasal düzenlemeler yapmasına rağmen uygulama da yetersiz kalmıştır. Enerji ve ulaşım sektöründe hiç özelleştirme yapılmamış, telekomünikasyon sektöründe ise sadece mobil telefon sektörünün özelleştirilmesi ile sınırlı kalmıştır. Elektrik, su, doğal gaz, tuz ve benzin gibi zorunlu ihtiyaç ürünlerin üretimi, dağıtımı ve fiyat kontrolü yine devlet tarafından yönetilmiş ve bu durum bu alanlardaki özelleştirmelerin yapılmasını zorlaştırmıştır (Işık, 2006).

3.2.4. Türkmenistan’da Bağımsızlık Sonrası Yeniden Yapılanma Politikaları

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra birçok alanda yeniden yapılanmaya gitmiştir. Özellikle ihracatın büyük bir bölümünü oluşturan tarım ve enerji sektöründe köklü değişimlere gitmiştir. Ayrıca sanayi, ulaşım, turizm, tekstil, inşaat ve bankacılık sektörlerinde de yeniden yapılanarak daha modern ülke olma yolunda ilerlemiştir.

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan ekonomisinin büyük bir bölümü tarım sektöründen oluşmuştur. Ülkenin genel işgücünün %40’ ı bu sektörde istihdam edilmiş ve GSMH’ nin da %50’ sini oluşturmuştur. Ayrıca bu sektör ihracat gelirlerinde de büyük bir paya sahip olmuştur. Tarım sektörünün en önemli ürünü de pamuk olmuştur. Türkmenistan SSCB döneminde en büyük ikinci pamuk üreticisi konumundaydı. Bağımsızlıktan sonra ilk 3 yılda tarımdaki pamuğun payı %11 azalmıştır. Ancak 1993 yılından sonra doğal gaz ihracatının da düşmesiyle beraber, hükümet pamuk üretimine tekrar yoğunlaşmaya başlamış ve bir sonraki yıl pamuğun geliri %16,7 oranında artmıştır. Ayrıca hükümet un ithalatını azaltmak amacıyla buğday üretimini arttırmayı planlamış ve un ithalatını büyük oranda azaltmıştır. Ülke pamuk ve buğday dışında, diğer toprak ürünlerini de üretmeye çalışmış, ancak hükümet politikaları çerçevesinde üretilen pamuk ve buğdayın toprakların büyük bir kısmını kapsaması sebebiyle çok fazla üretememiş ve bu ürünleri ithal etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca hayvancılık da ülkede önemli bir yere sahiptir. Hayvancılık dönemin tarım sektöründe yaklaşık %13’ lük bir paya sahip olmuştur. Ancak 2000’ li yıllardan sonra devletin hayvan üretiminde düşüş yaşanırken, özel sektörde ise artış gözlenmiştir. Dönemin rakamlarına göre, etin, sütün ve yumurtanın büyük bir bölümü özel sektör tarafından üretilmiştir. Çoğu çiftlikler SSCB dönemindeki Kolhoz kavramı yerine geçen Dayhan Birleşiklerine yani tarım kooperatiflerine bağlı olmakla birlikte, bu birleşiklerin geniş tarım alanları olmuştur. Bu birleşiklerin bütçesi ise özel çiftçilerden alınan vergilerle finanse edilmiştir. Ekim için gerekli tohum ve gübreyi devlet tarafından kurulan “TürkmenPagta” ve “Türkmen Ekmek Birliği” tarafından, makine ve alet için “Türkmenobahızmat” tarafından ve gübreleme ve ilaçlama için de sivil havacılık tarafından sağlanmıştır. Ayrıca “Dayhanbank” ta çiftçilere yıllık %2 faizli kredi vermiştir (Işık, 2006).

Türkmenistan' da 1991 yılından sonra sanayi alanında da birçok yeniden yapılanma politikaları uygulanmıştır. Nitekim öncelikli olarak madencilik, tekstil ve inşaat gibi sektörlerde reformlar uygulamaya başlamıştır. Bağımsızlığın ilk on yılında sanayi sektöründe kurulan 88 işletmenin %77' si doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur. Bu yatırımların büyük bir kısmı Ahal vilayetinde toplanmıştır. Ayrıca Türkmenistan mineral kaynaklar açısından da oldukça zengin bir ülkedir. Özellikle doğal gaz, sodyum sülfat ve krom üretimi için Karaboğaz' da, sülfür, kurşun ve galyum üretimi için Govurdak' da, brom, iyot ve petrol üretimi için de Çeleken' de fabrikalar kurulmuştur. Ayrıca Metalürji sanayisini inşa etmek yönünde yasal düzenlemeler yapılmış ve bu bağlamda 1998 yılında Marı Metalürji fabrikası kurulmuştur. Türkmenistan enerji sektöründe uyguladığı yeniden yapılanma politikaları ile 1998 yılının ilk yarısında saatte 4900 gigawatt elektrik üreterek türktüğünün çok üzerinde üretilen bunu da diğer devletlere ihraç etme kapasitesine sahip bir ülke olmuştur (Işık, 2006).

Ülke doğal gaz üretimiyle Rusya ve ABD'den sonra dünyanın üçüncü büyük üreticisi olup, petrol üretiminde de dünyanın ilk 50 ülkesi arasındadır. 1991 yılı itibariyle yaklaşık 5 milyon ton petrol üretmiş, bunun %12' lik kısmını kendi halkı tüketmekle beraber kalan kısmı ise ihraç etmiştir. Türkmenistan ihracatının %85 kısmı petrol ve doğal gaz ürünlerinden oluşmaktadır. Ancak 1994 yılında doğal gaz üretimi yarı yarıya düşmüştür. Bu sebeple hükümet, 10 yıllık istikrar programı hazırlamış ve bu programda doğal gaz ve petrol sektörünün yeniden yapılanması planlanmıştır. Bu plana göre; 2000 yılında 28 milyon ton petrol ve 130 milyar metreküp doğalgaz üretilmesi, bu rakamların 2020 yılında petrolde 80 milyon tona, doğal gazda ise 230 milyar metre kübe ulaştırılması hedeflenmiştir (Işık, 2006).

Türkmenistan' da bir diğer önemli sektörlerden birisi de inşaat sektörüdür. İnşaat sektörü Türkmenistan' nın fiziksel olarak yeniden yapılanma sürecinde önemli bir role sahip olmuş ve bu nedenle ülkede en fazla rağbet gören sektörlerden biri olmuştur. Özellikle türk inşaat firmaları yoğunluk göstermiştir. 2004 yılı itibariyle türk firmalarının yapmış oldukları 305 proje ile yatırımlarının toplam değeri 5,5 milyar dolar olmuştur (Işık, 2006)

Bağımsızlık sonrası yükseliş gösteren sektörlerden biri de tekstil olmuştur. Türkmenistan ürettiği pamuğu işleyerek katma değerini artırmak suretiyle yurt dışına ihracatına başlamıştır. Tekstil alanında yapılan dış yatırımların çoğu türk şirketleri tarafından yapılmış ve böylelikle ülkenin ihracatında tekstilin de payı yükselmeye başlamıştır. Devlet bu sektörde yatırım yapacak yabancı yatırımcılara ortak olacağını ve bunu da iki şekilde yapacağını söylemiştir, bunlar; yap-işlet-devret modeli ve %75'ten aşağı devlet katılımının olmadığı ortaklıklar olmuştur. Bu modelden beklenti, yerli çalışanların geçen süreç içerisinde tecrübe kazanmaları ve işletmelerin tamamının sorunsuz bir şekilde kamulaştırılması olmuştur (Işık, 2006).

Türkmenistan'ın taşımacılık ve iletişim hizmetleri, coğrafi konumu ile önemli pazarlara uzak olması sebebiyle büyük önem arz etmiştir. Ülkenin SSCB' den kalma taşımacılık ve iletişim altyapısı yetersiz olması nedeniyle hükümet yeniden yapılanmak için, karayolu, demiryolu, havayolu taşımacılığı ve iletişim alanında birçok projeleri uygulamaya başlatmıştır. Ülke bağımsızlıktan önce sadece birkaç şehre ulaşım sağlayan demiryollarına sahipti. Ancak bağımsızlıktan sonra birçok şehre demiryolları inşa edilmiş ve buna ilave olarak 1994 yılında tamamlanan Türkmenistan-Kazakistan-Özbekistan demiryolu da hizmete verilmiştir. Ayrıca inşa edilen Aşkabat-Daşoğuz arasındaki 600 km' lik karayolu da ulaşım adına önemli işlerin yapıldığının bir göstergesi olmuştur. Ülkede ulaşım altyapısının yetersiz olması nedeniyle bu alanda, diğer sektörler göre çok daha fazla yatırım yapılmıştır. Hükümet Aşkabat Havaalanı yapımı ile beraber uluslararası taşımacılık adına uçaklar almaya başlamıştır. Bu durum hükümetin havayolu ulaşımına da önem verdiğini göstermiştir. Ülke bağımsızlıktan önce telekomünikasyon alanında çok geride olmasına karşın, bağımsızlıktan sonra bu alanda da birçok yatırımlara imza atmıştır (Işık, 2006).

Türkmenistan'da bankacılık sistemi 1993 yılında Manat'ın ulusal para olarak kabul edilmesinden ve Türkmenistan Merkez Bankası ülkenin merkez bankası olmasından sonra hızla gelişmeye başlamıştır. Ülkenin bankacılık sektörünü, Türkmenistan Merkez Bankası'nın yanında Ulusal Tasarruf Bankası, Dış Ticaret Bankası ve 20'ye yakın ticari bankalar oluşturmuştur. Bu bankalardan bazıları ise, uzun vadeli sanayi kredisi veren yatırım bankaları, çiftçilere kredi vermek amacıyla kurulan Dayhanbank, döviz işlemlerinin yapıldığı Dış Ticaret Banka, çoğunluğun mevduat hesaplarının bulunduğu Ulusal Tasarruf

Banka ve genellikle halk bankası olarak bilinen Türkmenbank olmuştur. Ayrıca bağımsızlıktan sonra, eski SSCB' den kalma bankaları da faaliyetlerini sürdürmüştür. 1993 yılına kadar ülkede bankacılık adında çok fazla reformlar uygulanmamış, ancak aynı yılın Ağustos ayından sonra, kredi piyasası geliştirilmiş, faiz oranları yükseltilmiş ve piyasanın rezerv ihtiyaçları karşılanmıştır. Ayrıca aynı yılın Ekim ayında Ticari Bankalar Kanunu kabul edilmiş, Merkez Bankası mevzuatı parlamento tarafından kabul edilmiş ve Merkez Bankasına para ve kredi politikaları uygulamada özerklik tanınmıştır. 1996 yılı itibariyle de ülkede sekizi özel yirmi bir ticari banka hizmet vermiştir (Işık, 2006)

Türkmenistan ekonomisinde turizm ve diğer hizmetler serbest piyasa ekonomisine geçmeden önce pek önemli bir konuma sahip değillerdi. Ancak serbest piyasa ekonomisine geçilmesinin ardından yabancı yatırımların ülkede bu sektörlerle yatırım yapmaya başlaması ile bu sektörlerin önem artmaya başlamıştır. Özellikle ülkenin zengin tarihi ile Hazar denizi ve Karakum çölü, ülke turizminin gelişmesi ve onlardan gelir elde edilmesi adına büyük bir potansiyele sahip olarak değerlendirilmiş ve bu sebeple hükümet, ülke turizminin gelişmesi ve turizm organizasyonlarının düzenlenmesi amacıyla "Türkmenseyahat" işletmesini kurmuştur (Işık, 2006).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKMENİSTAN'DA EMEK PİYASASI VE YENİDEN YAPILANMA

Türkmenistan ekonomisi, SSCB dağılmadan önce çoğunlukla tarım sektöründen oluşmuş ve ülkenin istihdam yapısı da o sektöre göre şekillenmiştir. Ancak Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, gün geçtikçe ekonomideki sektörlerinin payını arttırmış ve çeşitlendirmiştir. Özellikle tarım sektörünün yanına zengin doğal gaz kaynaklarının yarattığı doğal gaz sektörü, pamuğun işlenilip yarattığı tekstil sektörü, Hazar denizi ve Karakum çölünün eşsiz manzaralarının yarattığı turizm sektörü olmuştur. Dolayısıyla bu sektörlerde de farklı emek piyasaları doğmuştur. Bu sebeple ülke, bağımsızlıktan sonra SSCB döneminde uygulanan istihdam politikalarından vazgeçip, yeni kendi istihdam politikalarını uygulamaya başlamıştır.

4.1 . Demografik Yapı

4.1.1. Nüfus

Türkmenistan, Orta Asya ülkeleri arasında en az nüfusa sahip ülkelerden biridir. Türkmenistan' nın 2022 yılı Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre 6 buçuk milyona yakın nüfusu vardır ve bunların kadın-erkek dağılımı ortalama yarı yarıyadır. Ülkenin yıllık nüfus artış oranı ise % 1,36 olup, özellikle diğer illere göre Aşkabat bölgesinde nüfus artışı yüksek seyretmektedir. Bu durumun diğer illerdeki yaşama elverişsiz coğrafi ve iklim koşullarından kaynaklandığı görülmektedir. Nüfusun büyük bölümünü Türkmen halkı oluşturmakla beraber, kalan kısmı ise Özbekler, Ruslar, Kazaklar, Tatarlar ve Azeriler oluşturmaktadır. Ayrıca nüfusun yarısı orta yaşlılar, yani 25-50 yaşındaki insanlardan oluşmaktadır. Ülkenin yüz ölçümü-nüfus oranı çok düşüktür. Yani 2022 verilerine göre 1 km² başına 13,7 kişi düşmektedir. Nüfusun büyük çoğunluğu müslümanlardan ve kalan kısım ise hristiyan ve diğer dinlerden oluşmaktadır. Ülkede ortalama ömür 70-75 yaş civarlarındadır. Kırsal bölgede yaşayan ailelerin nüfus yoğunluğu yüksek iken, şehirleşmiş bölgelerde ise bu oran düşmektedir. Ancak son yıllarda fabrikaların daha çok şehir alanlarına kurulmasıyla, kırsal bölgeden şehir bölgelerine yavaş yavaş göçler başlamıştır (Geldimyradova, 2022).

Tablo 2. Türkmenistan' nın bağımsızlığını kazanmasından günümüze kadar gelen nüfus verileri (1991-2021)

Yıl	Toplam Nüfus (Bin)	Erkek Nüfus (Bin)	Kadın Nüfus (Bin)	Nüfus Artış Hızı (%)	Ölüm Sayısı (Bin)
1991	3 822	1 872	1 950	2,70	31
1992	3 926	1 925	2 002	2,70	31
1993	4 032	1 978	2 053	2,60	32
1994	4 133	2 030	2 103	2,37	32
1995	4 227	2 077	2 150	2,11	33
1996	4 301	2 115	2 186	1,39	33
1997	4 364	2 146	2 217	1,50	33
1998	4 432	2 181	2 251	1,58	33
1999	4 501	2 216	2 285	1,53	32
2000	4 569	2 250	2 319	1,47	32
2001	4 635	2 283	2 352	1,40	32
2002	4 699	2 315	2 384	1,34	32
2003	4 759	2 345	2 414	1,20	32
2004	4 820	2 376	2 444	1,34	33
2005	4 886	2 409	2 477	1,38	34
2006	4 954	2 443	2 511	1,40	34
2007	5 025	2 478	2 546	1,45	34
2008	5 100	2 516	2 584	1,53	34
2009	5 181	2 557	2 624	1,62	33
2010	5 268	2 601	2 667	1,71	34
2011	5 361	2 648	2 713	1,78	34
2012	5 459	2 698	2 761	1,83	35
2013	5 560	2 749	2 811	1,85	36
2014	5 663	2 801	2 862	1,83	37
2015	5 766	2 853	2 913	1,79	38
2016	5 869	2 905	2 964	1,72	39
2017	5 968	2 955	3 013	1,65	39
2018	6 065	3 004	3 061	1,56	40
2019	6 158	3 050	3 108	1,49	41
2020	6 250	3 096	3 154	1,47	43
2021	6 342	3 142	3 200	1,43	42

Kaynak: *BM Modellenmiş Tahmini, 2022*

Türkmenistan nüfusu, SSCB döneminde çok büyük kayıplar vermiştir. Özellikle 1917' de Rusya' da yaşanan iç savaşta ve 2. Dünya savaşı sırasında büyük kayıplar vermiştir

(Geldimyradova, 2022). Tablo 2' de görüldüğü gibi bağımsızlığın kazanılmasının ardından ülkede nüfus artış hızı 1995 yılına kadar %2,5 civarlarında olmuş, ancak o günden günümüze kadar nüfus artış hızı %2'nin altında seyretmiştir. Ölüm sayısına bakıldığında ise özellikle 2009 yılından sonra oluşan artış dikkat çekmektedir. Ayrıca BM, ülke nüfusunun 2030 yılında 7 milyona, 2045 yılında 8 milyona ve 2100 yılında ise 9 milyona ulaşacağını tahmin etmektedir.

4.1.2. Coğrafi Yapısı

Orta Asya ülkesi olan Türkmenistan, kuzeyde Kazakistan, doğuda Özbekistan, güneyde İran ve Afganistan, Hazar denizinden de Azerbeycan ile sınırlarını paylaşmaktadır. Ülke 488.100 km²' lik alandan oluşmakla beraber 5 vilayete (Ahal, Marı, Lebap, Balkan, Daşoğuz) ayrılmaktadır. Başkenti Aşkabat olan Türkmenistan' nın büyük çoğunluğu dağlık ve çöllük arazilerden oluşmaktadır. Hazar denizine de kıyısı olan Türkmenistan, bu bölgelerde çoğunlukla doğal gaz ve petrol kaynakları vardır (Geldimyradova, 2022).

Ülkenin en yüksek noktası Lebap vilayetinde yerleşen 3,139 metre ile Airybaba tepesi olup, en derin noktası ise Akçakaya çöküntüsüdür. Ayrıca ülkede birçok göl, nehir ve dağ da bulunmaktadır. Özellikle Karakum, Sarygamysh, Altynasyr, Mollakara ve Garabogaz gölleri, Karakum, Amuderya, Tejen, Etrek ve Murgab nehirleri, Köpetdağ ve Köytendağları vardır. Ancak, bu nehirlerin çoğu dönem dönem kurur ve tarım için lazım olan su, barajlarla sağlanır. Türkmenistan'ın yıllık yağış miktarı genellikle çok düşüktür ve büyük oranda sıcaklık hakimdir. Özellikle yaz aylarında 40-50 dereceleri bulan sıcaklıklar görülmektedir. Ancak buna karşın kış ayları da çok çetin geçmektedir (Solak ve Kara, 2017).

Çöllerden oluşan Türkmenistan'ın en önemli su kaynağı Amuderya nehridir. Ülkenin batı ve orta bölgesinde suyolları bulunmamakta ve bu sebeple insan yapımı kanal olan Karakum kanalı Amuderya sularını bu bölgelere taşımaktadır. Bu kanal ülke açısından çok önemli yere sahip olup, başkentin içme suyu da buradan karşılanmaktadır (Solak ve Kara, 2017).

4.2. İdari ve Siyasi Yapı

4.2.1. İdari Yapı

İdari yapı, bir ülkenin nereyi nasıl yöneteceği açısından çok önemlidir. Türkmenistan'ın idari yapısı, vilayetlerden (il), şehirlerden, etraplardan (ilçe) ve obalardan (köy) oluşmaktadır.

Tablo 3. Türkmenistan'ın vilayetleri, etrapları ve onların şehirleri

Vilayet	Etrap	Şehirleri
Aşkabat	Arçabil, Bağtیارlık, Berkararlık, Çandıbil, Köpetdag	Aşkabat
Ahal	Altın-Asır, Ak-Bugday, Babadayhan, Baharlı, Gökdepe, Kaka, Derveze, Sarahs, Tejen	Anev, Abadan, Tejen, Baharlı, Gökdepe
Marı	Altın sahra, Bayramalı, Garagum, Marı, Murgap, Oguzhan, Sakarçage, Serhetabat, Tagtabazar, Türkmengala, Vekilbazar, Yolöten	Marı, Bayramalı, Serhetabat, Şatlık, Yolöten
Balkan	Bereket, Esengulı, Etrek, Magtımğulı, Serdar, Türkmenbaşı	Balkanabat, Bereket, Garabogaz, Gumdag, Hazar, Serdar, Türkmenbaşı
Lebap	Atamırat, Beyik Türkmenbaşı, Birata, Dövletli, Farap, Galkınış, Garabekevül, Garaşsızlık, Halaç, Hojambaz, Köytendag, Magdanlı, Sakar, Sayat, Serdarabat, Seydi	Atamırat, Gazojak, Magdanlı, Seydi, Türkmenabat
Daşoguz	Akdepe Boldumsaz, Göroglı, Gubadag, Gurbansoltan Eje, Köneürgenç, Ruhıbelent, Saparmırat Nıyazov, Saparmırat Türkmenbaşı	Daşoguz, Köneürgenç

Kaynak: Kavuncu, 2014

Türkmenistan Anayasası'na göre her bölgenin başında Cumhurbaşkanının atadığı hakimler vardır ve bunlar yerel yönetim organları olarak sayılır. Hükümetin ve yürütmenin başında halk tarafından seçilen ve 5 yıl süreyle görev yapan cumhurbaşkanı bulunur, ayrıca cumhurbaşkanının atadığı bakanlar kurulu da ülkenin yönetiminden sorumludur. Ülke, toplam 5 vilayete yani, Ahal, Balkan, Daşoguz, Lebap ve Marı olarak ayrılmaktadır. Her vilayetin kendi valisi vardır. Bu valiler buldukları illerin yönetiminden ve halkın ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumludurlar. Her vilayetin ortalama 10 etrabı, yani ilçeleri vardır ve ilçelerin de kendi dayhan birleşikleri vardır. Ülke toplamda 60'a yakın ilçeye sahiptir. Ayrıca ülkenin her ilde birçok şehri bulunmaktadır. Bunlardan başlıcaları; Aşkabat, Balkanabat, Türkmenabat, Daşoguz, Türkmenbaşy ve Marı' dir. Aşağıdaki tabloda ülkenin vilayet, etrap ve onların şehirlerinin isimleri yer almaktadır (Kavuncu, 2014: 213).

4.2.2. Siyasi Yapı

Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi Anayasasını hazırlamaya başlamıştır. Nitekim kısa sürede hazırlanan Anayasa'da Türkmenistan'nın laik ve demokratik ülke olduğu ve ülkeyi de Cumhurbaşkanı tarafından yönetileceği yazılmıştır. Ayrıca Anayasa' da devlet yapısının, Cumhurbaşkanına ilave olarak Türkmenistan Meclisi, Bakanlar Kurulu ve Yüksek Mahkemeden oluşacağı kaydedilmiştir. Türkmenistan Meclisi ülkenin yasama organı olup, 5 yıllık süre ile gelen 125 milletvekilinden oluşmaktadır. Ayrıca Meclis, Anayasa'da ve diğer kanunlarda değişiklik yapma yetkisine sahiptir. Cumhurbaşkanı'nın, KHK çıkarma, bazı kurumların başkanlarını atama gibi yetkileri olup, ayrıca Cumhurbaşkanı ülkenin silahlı kuvvetlerinin de başkomutanıdır. Ayrıca Türkmenistan siyasi yapısında önemli olan iki kurum daha vardır, bunlardan biri Anayasa'da değişiklik yapma, referandum yapma ve idari sınırları oluşturma gibi yetkilere sahip olan Halk Maslahatı ve bir diğeri de ülkenin danışma organı olarak kabul edilen, yaşlı kolhoz yöneticilerinden oluşan ve 1990 yılında eski Cumhurbaşkanı'nın kurduğu Yaşulular Maslahatı'dır (Kavuncu, 2014).

Ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olan S. Niyazov 2006 yılında hayatını kaybettiikten sonra 2007 yılında yapılan seçimlerde G. Berdimuhammedov yüksek oy oranı ile Cumhurbaşkanı'na seçilmiştir. Ülkeyi 5 sene yönettikten sonra 2012 yılın Şubat ayında

gerçekleştirilen seçimlerde de 8 aday (K. Abdullayev, S. Batırov, R. Bazarov, E. Gayipov, G. Mollaniyazov, Y. Orazgulyev ve A. Yazmuradov) ile yarışmış ve yüksek oy oranı ile ikinci defa Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmiştir (Solak ve Kara, 2017).

Ardından 2017 yılında yapılan seçimlerde de oyların büyük çoğunluğunu alan G. Berdimuhammedov üçüncü defa Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmiştir. Son olarak 2022 yılının Mart ayında yapılan seçimlerde G. Berdimuhammedov aday olmamış, oğlu Serdar Berdimuhammedov aday olmuş ve seçimi kazanarak ülkenin 3. Cumhurbaşkanı olmuştur.

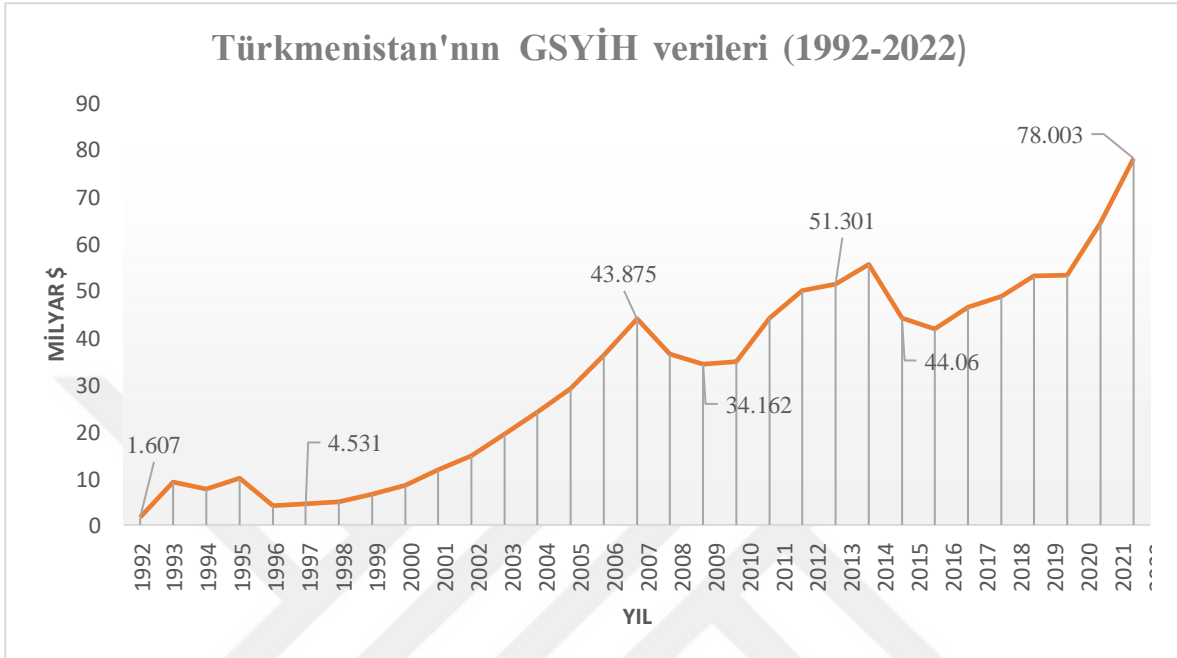
4.3. Ekonomik Göstergeler

4.3.1. Makro Ekonomik Göstergeler

Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve Kişi Başına Düşen Gelir

GSYİH, bir ülke sınırları içinde, vatandaş ayrımı yapılmadan, belirli bir dönemde üretilen tüm mal ve hizmetlerin değerinin toplamını oluşturan ve ayrıca o ülkenin ekonomik büyüklüğünü, refah düzeyini ölçmek için kullanılan ekonomik göstergedir. GSYİH hesaplanmasında ise üretim, gelir ve harcama yöntemleri kullanılır. Ayrıca bu gösterge, ülkelerin uyguladıkları ekonomik politikalarında farklılığa gitmesine de neden olmaktadır. Aşağıdaki grafikte ülkenin IMF verilerine göre bağımsızlıktan sonra oluşan GSYİH değerleri yer almaktadır. Verilere göre ülkenin GSYİH değerleri 1997 yılına kadar yatay seyretmiştir. Bunun nedeni olarak o dönemde yaşanan petrol ve doğal gaz ödemelerindeki sıkıntılar gösterilebilir. Ancak ülkenin GSYİH'sı 1997 yılından 2007 yılına kadar yükseliş yönlü olmuştur. 2007 yılında ülkenin GSYİH değeri 43,875 milyar \$ olmuştur. Bu yükseliş trendine doğal gaz ve petrol ödemelerindeki sıkıntıların giderilmeye başlanması ve hükümetin uyguladığı farklı ekonomik politikalar sebep olabilir (Kovusova, 2018). 2007 yılından 2010 yılına kadar GSYİH' da düşüş, 2010 yılından günümüze gelene kadarki süreçte ise tekrar yükseliş trendinin devam ettiği görülmüştür. Bu yükselişin devam etmesindeki en büyük neden ülkedeki yabancı yatırımcıların gün geçtikçe artması söylenebilir (Gülşen ve Yıldırım, 2021: 56). 2013 Yılında ülkenin GSYİH değeri 51,300 milyar \$ ulaşmış ve ayrıca o dönemde sanayide % 7,3 inşaatta % 17,3 büyüme gerçekleştirdiği görülmüştür (Solak ve Kara, 2017). Ülkenin 2022 IMF verilerine göre,

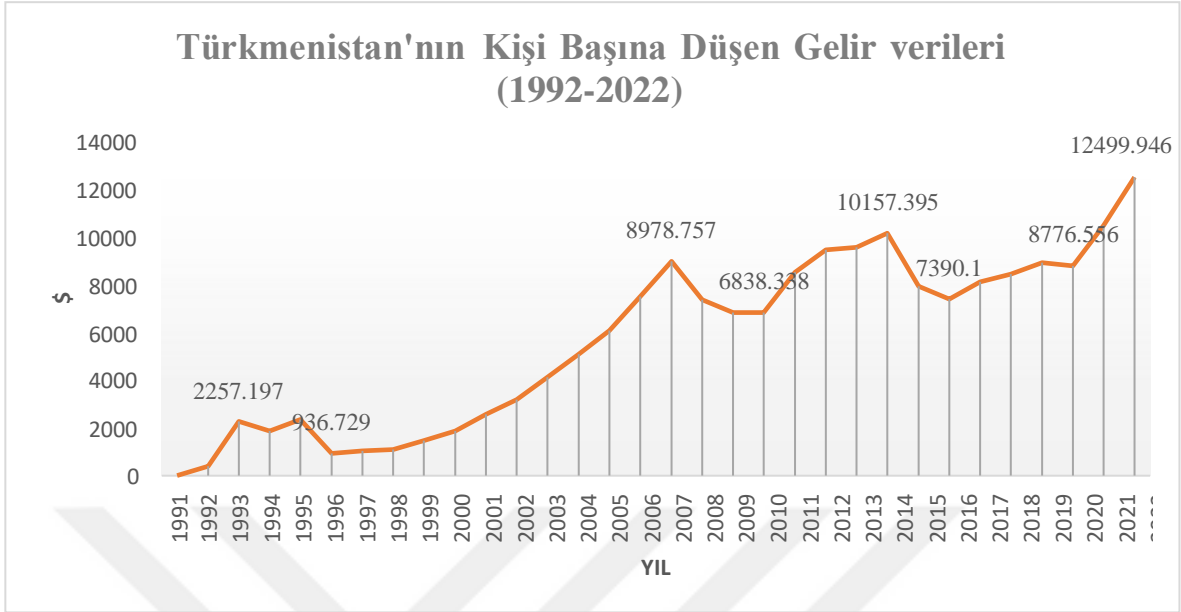
GSYİH değeri 78 milyar \$ olmuştur. Ayrıca IMF, yaptığı araştırmasına göre ülkenin 2025 yılında GSYİH değeri 100 milyar \$ geçeceğini tahmin etmiştir.

Şekil 2. Türkmenistan'ın GSYİH verileri (1992-2022)

Kaynak: IMF Modellenmiş Tahmini, 2023

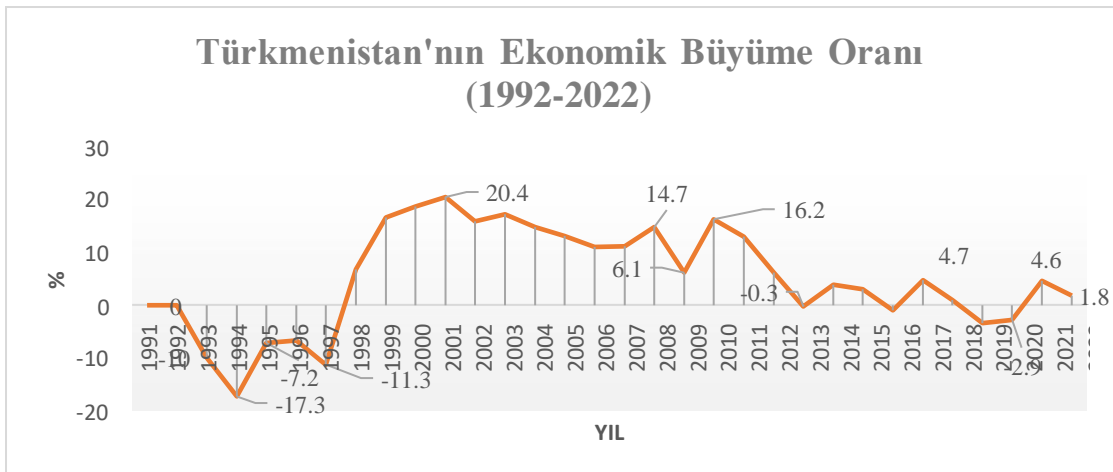
Kişi başına düşen gelir (KBDG) ise, belirli bir dönemde, bir ülkenin GSYİH' nın nüfusa bölünmesiyle elde edilen bir ekonomik göstergedir. Genellikle kişi başına düşen gelirin yüksek olması ekonomik refahın göstergesi olurken, düşük olması ise yoksulluk ve ekonomik zorlukların bir göstergesi olabilmektedir. Türkmenistan' da, aşağıdaki grafikteki IMF verilerine göre KBDG' de, GSYİH verilerinde olduğu gibi 1997 yılına kadar düşük seyretmiştir. Ancak 1997 yılında 935\$ olan KBDG, 2007 yılına kadar yükselmiş ve 9000\$ olmuştur. Ayrıca 2013 yılında ülkenin KBDG' i 10 bin \$' ı geçmiştir. Türkmenistan' nın 2022 IMF verilerine göre, KBDG' i 12 bin 500 \$ olmuş ve yükseliş trendini devam ettirmiştir. Ayrıca IMF, yaptığı araştırmasına göre ülkenin 2028 yılında KBDG' nın 20 bin \$' ı geçeceğini tahmin etmiştir.

Şekil 3. Türkmenistan'ın KBDG verileri (1992-2022)

Kaynak: IMF Modellenmiş Tahmini, 2023

Türkmenistan, ekonomik büyüme oranında da 1998 yılına kadar eksi oranlarda seyretmiştir. Ancak o tarihten 2001 yılına kadar yükselişe geçmiş ve 2001 yılında %20,4 oranında ekonomik büyüme gerçekleştirmiştir. Bu büyüme çoğunlukla petrol ve doğal gaz ihracatına bağlıdır. Ancak negatif büyümenin yaşandığı 1992-1998 yıllarında ise yine doğal gaz ve petrol ürünlerin ödemelerinde krizler yaşandığı görülmüştür (Kovusova, 2018).

Şekil 4. Türkmenistan'ın ekonomik büyüme oranı (1992-2022)

Kaynak: IMF Modellenmiş Tahmini, 2023

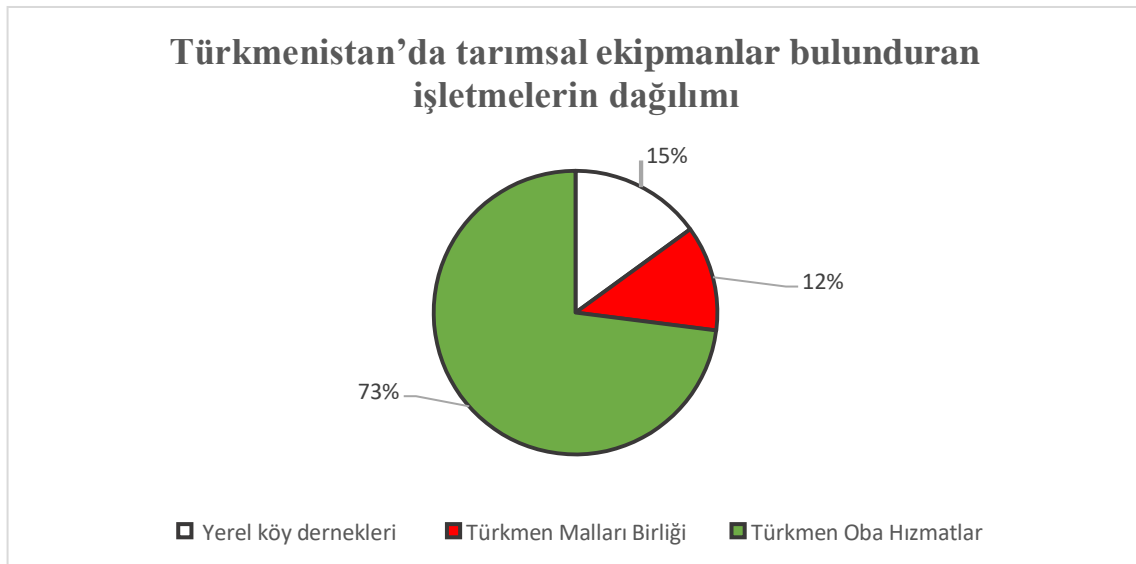
1998 yılında ekonomik büyümede başlayan yükseliş trendi 2001 yılında zirve yaparak son bulmuştur. Ülkenin o tarihten günümüze kadar olan süreçte ise düşüş eğilimli bir ekonomisi olmuştur. Özellikle 2009 yılında yaşanan küresel finansal krizin etkisiyle büyüme oranı %6' ya ve daha sonra 2014 yılında enerji fiyatlarında yaşanan düşüşün etkisiyle %1' e kadar düşmüştür. 2017 yılında ekonomik büyüme oranı artmaya başlasa da daha sonraki yıllarda tekrar düşüş eğilimli olmuştur. Ülkede son 20 yılın en büyük krizini ise 2019 yılında yaşanan küresel gıda kıtlığı ülkenin o dönem %3,5 küçülmesine neden olmuştur. Krizin etkileri devam ederken, bu sefer de Çin' in Wuhan kentinde çıkan ve dünyayı etkisi altına alan salgının uzun bir süre devam etmesi, ülke ekonomisi daha da zor duruma düşürmüştür. 2021 yılında ise, enerji fiyatlarındaki artış ile birlikte ülke ekonomisi bu durumdan olumlu etkilenmiş ve %4,6 oranında büyüme gerçekleştirmiştir. 2022 yılında, Ukrayna ve Rusya arasındaki savaş ve onun yarattığı tedarik zinciri krizi Türkmenistan' da da olumsuz etki yaratmış ve ekonomik büyümenin tekrar düşmesine neden olmuştur. Ülkenin doğalgaz ve petrol sektörü, yine tekrar büyümenin ana itici güçlerinden biri olmaya devam edecektir (DEİK, 2022: 3).

Ekonominin Sektörel Dağılımı

Türkmenistan ekonomisi 2000 yılına kadar doğal gaz, petrol ve tarım sektöründen elde edilen ürünlerin ihracatına dayanmıştır. Ancak 2000 yılından sonra uygulanan serbest piyasa ekonomi politikaları ile bu sektörler genişlemiş ve daha farklı sektörler de ortaya çıkmıştır. Özellikle ihracatın büyük bir bölümünü oluşturan tarım ve enerji sektörüne ilave olarak sanayi, turizm, tekstil ve inşaat sektörleri olmuş ve bu sektörler üzerinde yeniden yapılanarak daha modern ülke olmaya yolunda ilerlemiştir. Günümüzde Türkmenistan ekonomisinin büyük bölümü tarım ve enerji sektörü oluştursa da, diğer sektörler de ekonomiye katkı vermeye başlamıştır.

Türkmenistan ekonomisinin büyük bölümü tarım sektöründen elde edilen gelirden oluşmaktadır. Özellikle pamuk üretiminden elde edilen tekstil ürünlerin ihracatı son dönemlerde ivme kazanmaya başlamıştır. Ayrıca buğday üretimi de ülkede çok yaygındır. Diğer toprak ürünlerini de kendi halkına yetebilecek düzeyde üretmektedir. Ülkede 2000

yılından sonra bu sektörde, 2004 yılında çıkarılan Toprak Kanunu ile yeni döneme başlamıştır. Bu kanun ile vatandaşların 3 hektara kadar toprak sahibi olabilir ve bu toprakların da verimli kullanılmadığı takdirde Tarım Bakanlığı'na o toprakları çiftçilerin elinden alma gibi yetkiler de verilmiştir. Günümüzde çiftçiler, üyelik şartları sadece 18 yaş üstü Türkmen vatandaşı olan Dayhan Birliklerine bağlıdır. Bu birlikler ülkenin tarım arazilerinin büyük çoğunluğunu kontrol etmekte olup, ayrıca bu birliklerin devlet tarafından verilen tarım ürünlerinin siparişlerinin takibini ve bunların teminini sağlamak gibi görevleri de vardır. 2013 yılında yeni “Çiftçi Birlikleri Hakkında” kanun kabul edilmiş ve bu kanunda ortak tarımsal üretim için aile üyeleri tarafından oluşturulan bir tarımsal işletme olarak tanımlanan tarımsal faaliyetlerin yönetimi düzenlenmiştir. Ayrıca Kanun, çiftçi birliklerinin oluşturulması, hakları, görevleri ve faaliyet esasları gibi bölümlerden oluşmuştur. Bu kanun, 1994 ve 2007 yıllarındaki eski “Çiftçi Birlikleri” kanunlarını da yürürlükten kaldırmıştır. Ülkede tarımsal ekipmanlar üç kurumun kontrolündedir. Bunlar aşağıdaki grafikte de belirtildiği gibi büyük çoğunluğu bulunduran “Türkmen Oba Hizmetler”, %30' a yakını bulunduran “Türkmen Malları Birliği” ve Yerel Dernekler’ dir. Çiftçiler bu kurumlardan sadece tarımsal ürünler almamaktadırlar, gerekli görülürse hayvancılık ile ilgili ürünler de almaktadırlar. Bunu o kurumların herhangi birinden sözleşme imzalayarak alabilmektedirler (Geldimyradova, 2022).

Şekil 5. Türkmenistan’da tarımsal ekipmanları bulunduran işletmelerin dağılımı

Kaynak: Geldimyradova, 2022

Türkmenistan zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Özellikle doğal gaz ve petrolün yanında kükürt, kömür, magnezyum ve sülfür gibi kaynaklara da sahiptir. SSCB döneminde bu kaynakların üretimine çok fazla değinilmese de, bağımsızlıktan sonra bu kaynakların büyük çoğunluğu işlenmeye başlanmıştır. Ülkenin ekonomisini enerji sektörü belirliyordur. Doğal gaz üretimi sadece devlet tarafından yapılmakta ve bunu da "Türkmengaz" işletmesi yapmaktadır. Özellikle 13,7 trilyon m³ doğal gaz rezervi ile dikkat çekmektedir. Doğal gaz ve petrol üretimi genellikle Balkan vilayetinin Çeleken, Nebitdağ, Kumdağ, Okaram ve Karakum gibi ilçelerinde yapılmaktadır. Ülke 2021 verilerine göre, o dönem 80 milyar m³ doğal gaz ve 250 bin varil petrol üretmektedir. Üretilen doğal gaz miktarının %43 oranını ve petrol miktarının da %60 oranını kendi halkı tüketmektedir. Ancak üretilen doğal gaz ve petrolün nasıl ihraç edileceğinde bazı sorunlar vardır. Çünkü deniz yolu ile dış pazarlara satmakta sorunlar yaşamaktadır. Ancak "Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Boru Hattı Projesi" ni deniz yolu ile Azerbeycan üzerinden ihraç ederek Türkmenistan'ın bu sorunları aşacağı düşünülmektedir. Fakat bu projenin de maliyeti fazla olması ve avrupanın gaz talebinin kısa dönemli olması ihtimali bu projenin uygulanabilirliği konusunda bazı tartışmalar vardır. Hükümet petrol ve doğal gaz üretiminde bazı hedefler belirlemiştir. 2030 yılına kadar 250 milyar m³ doğal gaz ve 110 milyon ton petrol üretilip çıkarılması hedeflenmiştir. Nitekim Devlet Başkanı boru hatları ağına yabancı yatırımcıların ülkeye yatırım yapmaları konusunda çalışmalar yürütmektedir. Ülkede 2009-2010 yıllarında Çin, Rusya ve İran'a doğalgaz ihracı için boru hatların inşasına başlamış ve daha sonra bu ülkelere gaz ihracı yapmıştır. Özellikle 2021 verilerine göre Çin' e 31,5 milyar m³ ve Rusya' ya 10,5 milyar m³ doğal gaz ihraç etmiştir. Hükümet bu hatlar dışında da doğalgaz ihracatının farklı ülkelere de ulaştırılması için araştırmalar yapmaktadır (Geldimyradova, 2022).

Türkmenistan' da turizm sektörü, zengin tarihi ve doğal zenginlikleri olmasına rağmen, diğer sektörlerle nazaran daha yavaş gelişmiştir. Turizm sektörünün yavaş gelişmesinin temel nedeni ülkenin uyguladığı sıkı vize politikalarıdır. Dağ ve çölün birleştiği yerde yer alan ve mimari açıdan birçok yapıtları barındıran beyaz başkent Aşkabat ve 1971 yılında Rus mühendisleri tarafından doğal gaz keşifi yapılırken bulunan metan gazının çevreye zarar vermemesi için ateşe verilen ve o zamandan beri yanan, dünyada nadir görülen Derveze ilçesinde yer alan Cehennem Kapısı ülkeye gelen turistlerin ilgi odağı olmaktadır. Ayrıca Selçuklu devletinin başkenti olan ülkenin Marı ilinde yer alan Merv'i, Orta Asya'nın

en eski şehirlerinden biri olan Köneürgenç şehri, Lebap ilinde yer alan Köytendağ güzellikleri, Ahal vilayetinde yer alan Köpetdağ'ın eteğine kurulan "Arçman" ve "Kovata" kaplıcaları ve Balkan vilayetinin gözde şehirlerinden biri olan Türkmenbaşı' da yer alan "Avaza Milli Turizm Bölgesi" turistlerin bir diğer görmek istedikleri yerler arasındadır. Özellikle hükümet son yıllarda turizm sektörünün gelişmesi için yukarıda bahsettiğimiz "Avaza Milli Turizm Bölgesi" ne 4 milyar \$' a yakın yatırım yapmış ve ayrıca bu bölgelere tur düzenlemeleri yapmak için "Türkmenseyahat" adlı işletmesini kurmuştur. 2007 yılında başlanılan ve halen devam eden bu bölge ülkenin Hazar denizi kıyılarını kapsayıp, bölgede otel, villa ve pansiyonların yanı sıra sağlık merkezleri, iş merkezleri, dinlenme tesisleri ve kültürel merkezleri gibi binalar kurulmuştur. Bölgedeki otellerin idarecilerin ve personellerin eğitimine ise ülkenin Turizm Devlet Komitesi ile TİKA arasında 2012 yılında imzalanan "Türkmenistan'da Turizmin Geliştirilmesine Yönelik Meslekî Eğitim Programları Düzenlenmesi Projesi Uygulama Protokolü" ile Türkiye yardım etmiştir (Solak ve Kara, 2017).

Türkmenistan ekonomisinin yeni gözde sektörlerinden biri de inşaat sektörüdür. İnşaat sektörü ülke ekonomisine katkısı bağımsızlığını kazanmasından bu yana git gide artmaya başlamıştır. Nitekim hükümet inşaat sektörüne çok daha fazla yatırım yapmakta ve bu sebeple bu sektör hızla gelişmektedir. Özellikle bağımsızlığını kazanmasının ardından eski Sovyet yapılar yerine yeni altyapılar inşa etmek için daha modern, rekorlar kitabına giren, beyaz mermerlere bürünen büyük yaşam binalarının yanı sıra, konser ve spor alanları, havaalanları, köprüler, fabrikalar ve otoyollar inşa edilmektedir. Ülkenin bu sektördeki en önemli ortaklarından biri de Türk inşaat şirketleridir. Türk şirketleri ülkenin bağımsızlığını kazanmasından bu yana çok önemli işlere imza atmıştır. Özellikle bu firmalar ülkede 1991-2003 yılları arasında yaklaşık 5 milyar \$' lık projeleri hayata geçirmiştir. Daha sonra 2004 yılında 510 milyon \$' lık, 2005 yılında 350 milyon \$' lık ve 2006 yılında ise 459 milyon \$' lık hizmetler vermiştir. Ayrıca 2007 yılında da 3,1 milyar \$' lık 100' e yakın proje uygulamıştır. 2007 yılından günümüze kadar süre de ise bu firmalar toplam 10 milyar \$' lık 450' e yakın proje gerçekleştirmiştir. Günümüzde halen türk firmaları etkin rol oynamaktadır. Özellikle 2017 yılında gerçekleştirilen ve Aşkabat' da düzenlenen "5. Asya Kapalı Salon ve Dövüş Sanatları Olimpiyat Oyunları" için Olimpiyat Kompleksi, Türk inşaat firması olan "Polimeks" tarafından yapılmıştır. Ayrıca 2016 yılında tamamlanan yeni

“Aşkabat Uluslararası Havalimanı”nı da yine “Polimeks” şirketi tarafından yapılmıştır (Geldimyradova, 2022).

Ülkede ayrıca sanayi ve tekstil sektörleri de ekonomiye katkı vermektedir. Sanayi sektörüne dair Bayram Ali, Daşoğuz, Aşkabat ve Türkmenbaşy şehirlerindeki gıda fabrikaları, Aşkabat, Türkmenabat ve Türkmenbaşy şehirlerindeki ufak makine inşa ve elektroteknik fabrikaları ve Çeleken, Çaray ve Bekdaş şehirlerindeki kimya fabrikaları örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca tekstil sektöründe de Aşkabat, Marı, Türkmenabat, Daşoğuz ve Sayat şehrindeki tekstil fabrikaları vardır. Bu tekstil fabrikalarında pamuk işlenerek çoğunlukla ipekli kumaşlar ve yün üretilmektedir. Pamuk, Türkmenistan ekonomisine sağladığı istihdam ve ihracat katkısı ile çok önemli konuma sahip tarımsal ürünlerden biridir. Günümüzde ülkede yıllık 300 bin ton pamuk üretilmekte ve bu rakamlar ile dünya pamuk üretimi sıralamasında ilk 10’a girmektedir. Türkmenistan pamuk üretiminden her yıl 550 milyon \$’ a yakın gelir elde etmektedir. Bu sektörde de Türkiye ile Türkmenistan birçok ticari anlaşmalar uygulamıştır. Türkmenistan tekstil sektörünün gelişmesinde en büyük paylardan biri Türk şirketleri olmuştur. Bu şirketler, günümüzde faaliyetlerine halen devam eden ve bazılarının işletmesini türk yatırımcılar tarafından üstlenilen modern büyük tekstil kompleksleri inşa etmiştir. Ülkede bu sektöre en fazla yatırım yapan ve ülkenin sektörlerinde de birçok projeye imza atan Türk işletmesi olan Çalık Holding’ dir. Artık Türkmenistan, Orta Asya’ nın tekstil ve hazır giyim merkezine dönüşmüş ve ürettiği tekstil ürünlerini Rusya, ABD ve Japonya gibi ülkelere ihraç etmeye başlamıştır (Geldimyradova, 2022).

4.3.2. Emek Piyasası Göstergeleri

İstihdam

İstihdam, ülke ekonomilerinin temel taşlarından biridir. Uluslararası Çalışma Örgütü’ nün (ILO) istihdam tanımına göre; belirli bir dönemde belirli bir ücret elde etmek için herhangi bir faaliyette bulunun çalışma çağındaki nüfus’tır. İnsanlar sadece geçinebilmek için toplumun bir parçası olmak için de istihdamda bulunurlar. Bir ülkenin istihdamı ile ekonomik büyümesi arasında pozitif ilişki vardır. Çünkü bir ülkenin istihdam oranı düşük olursa bu da ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır. Bir ülkede istihdam oranının artması

için o ÷lkeye yapılan yatırım ve yatırımdan elde edilen üretim artışı en temel kriterlerden bazılarıdır. Ayrıca ILO ÷lkelerin istihdam oranı, işsizlik oranı ve buna benzer birçok istatistik sunmaktadır. Son ILO verilerine göre; Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri arasında en çok istihdam oranına sahip ÷lkesi Kazakistan olurken, en düşük ise Kırgızistan olmaktadır (Şahin, 2020: 131).

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra çalışma hayatı ile ilgili çok fazla değişiklik yapmayarak Sovyet düzenini devam ettirmiştir. Ayrıca ÷lkede sendikacılık anlayışı pek yaygın değildir. İşçi-İşveren ilişkilerinde yaşanan sorunlara daha çok devlet müdahale etmektedir. ÷lkede bağımsızlıktan sonra istihdam hakkında ilk kanun 1991 yılının Kasım ayında kabul edilen “İstihdam Hakkında Kanun” olmuştur. Bu kanun 2016 yılına kadar devam etmiştir. Daha sonra 2016 yılının Haziran ayında yeni bir “İstihdam Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Bu kanun 7 bölümden oluşmakta ve kanunun içeriği emek piyasasına daha çok devlet organlarının müdahalede bulunabileceğini, çalışmaların haklarını korumak, işsizlere sigorta yapmak, işverenlere istihdamı arttırmak için vergi teşvikleri ve çalışanın işini kaybetmesi durumunda uygulanacak sosyal güvence gibi hükümleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu kanun, 1991 yılında kabul edilen istihdam kanununu da yürürlükten kaldırmıştır. 2005 yılının Şubat ayında ise “Gençler İçin Çalışma Haklarının Teminatları Hakkında” kanun kabul edilmiştir. Bu kanun, 6 maddeden oluşmaktadır. Bu maddelerin bazıları; 16 yaşından küçük olan çocukların çalışması ile ilgili, 16 yaşını doldurmuş çocukların ise tehlikeli yeraltı işlerinde çalıştırılması yasak olması ile ilgili, çocukların çalıştıkları iş saatleri okullarına zarar vermemesi ile ilgili hükümlerden oluşmaktadır. Ayrıca bu hükümlere uymayanlara, Türkmenistan mevzuatına göre cezai yaptırım uygulanacaktır (Geldimyradova, 2022).

Türkmenistan, ILO'ya 1993 yılının Eylül ayında üye olmuştur. 2022 ILO'nun modellenmiş tahminine göre, ÷lkede toplam 1.956.952 kişi istihdam edilmektedir. Bunların 910.531' i erkek, 1.046,421' i de kadın işgücünden oluşmaktadır. ÷lke bağımsızlığını kazandığı 1991 yılında ise 1.140.581 kişi istihdam etmiştir. O günden bu yana ÷lkenin istihdam edilen kişi sayısında bir artış trendi mevcuttur ve bu trend hala devam etmektedir. Özellikle 2000 yılından sonra artışın hızlandığı gör÷lmüştür. Ancak bu trend 2019-2020 yılları arasında salgın nedeniyle duraksamış, daha sonrasında trend yeniden devam etmiştir.

Ayrıca yine ILO' nun modellenmiş tahminine göre 2024 yılında 2 milyona yakın kişinin istihdam edilmesi tahmin edilmektedir (Geldimyradova, 2022).

Şekil 6. Türkmenistan'da işgücü gelirinin GSYİH'daki payı

Kaynak: ILOSTAT, Modellenmiş Tahmini 2021

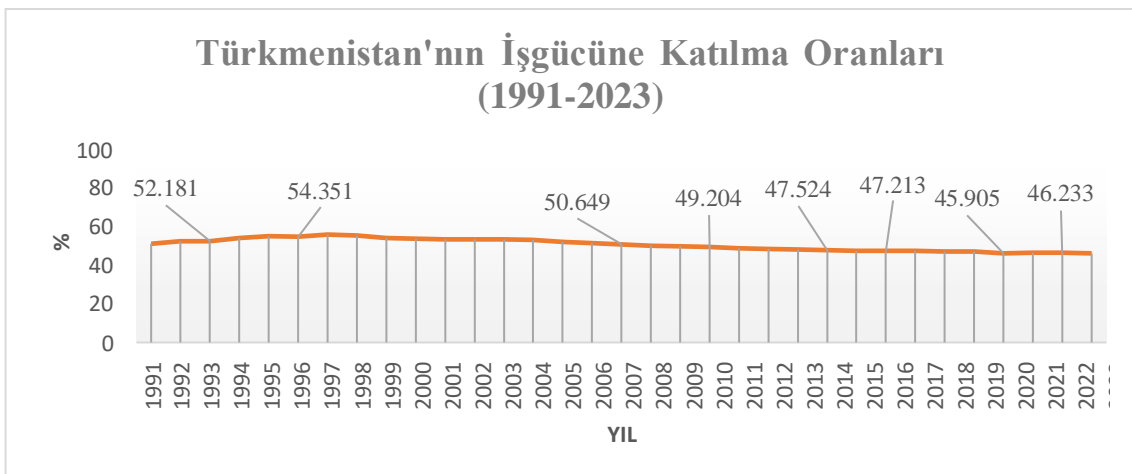
Yukarıdaki grafiğe göre ILO' nun 2021 yılında, 2004-2020 yılları arasındaki Türkmenistan' da işgücü gelirinin GSYİH' daki payını modellenmiş tahminini yayınlamıştır. Bu verileri göre ülke ekonomisindeki işgücü gelirinin payı 2011 yılına kadar inişli-çıkışlı grafik sergilemiştir. Ancak 2011 yılından günümüze kadar bir artış eğilimi söz konusudur. Özellikle Türkmenistan' da istihdam edilen kişilerin çoğunluğu tarım ve enerji sektöründe çalışmakta ve bu sektörlerden daha fazla gelir elde etmektedir. ILO' nun 2021 verilerine göre ülkede işgücü gelirinin GSYİH' daki payı %47'dir. İşgücü geliri, çalışanların ücreti anlamına gelmektedir. Türkmenistan' da çalışanların %23'ü kamu sektöründe, %77'si özel sektörde çalışmaktadır. Dolayısıyla ülkede özel sektörde çalışanlarının fazla olması nedeniyle, ülkede sabit maaşlı çalışanlar azdır.

İşgücüne Katılma Oranları

ILO'ya işgücü; belirli bir dönemde çalışma çağında olan ve belirli bir ücret kazanan çalışanların ve işsiz kişilerin toplamı şeklinde tanımlanmaktadır. İşgücüne katılma oranı ise,

işgücünün çalışma çağındaki nüfusa olan oranıdır. Bu veri ülkeler açısından emek piyasalarının ne düzeyde olduğunu gösteren ekonomik göstergelerden biridir. Ayrıca bu veri işgücü talebini ve arzını da teşkil etmektedir. 2020 ILO verilerine göre; Orta Asya’ daki Türk Cumhuriyetleri arasında en çok işgücüne katılma oranına sahip ülkesi Kazakistan olurken, en düşük ise Kırgızistan olmaktadır. Cinsiyet bazlı bakılırsa; Özbekistan, Orta Asya ülkeleri arasında erkek işgücünün en çok yoğun olduğu, Azerbaycan ise kadın işgücünün en çok yoğun olduğu ülkelerdendir (Şahin, 2020).

Türkmenistan’ da ILO’ nun 2022 yılında yapmış olduğu modellenmiş tahminine göre işgücüne katılma oranı %46 olmuştur. Bunların %22’ si erkek işgücü, %24’ i ise kadın işgücünden oluşmaktadır. Aşağıda ise ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından oluşan işgücüne katılma oranlarını gösteren grafik vardır. Bu grafiğe göre ülke, 1991 yılından sonra 1997 yılına kadar artış eğiliminde olmuş, ancak 1997 yılında %55,58 ile zirveyi görmüş ve o tarihten 2021 yılına kadar düşüş eğiliminde olmuştur. 2021 yılından sonra ise yatay devam etmektedir. Bu düşüşün nedenlerinden bazıları; ülkede artan işgücüne karşılık çok fazla istihdam alanının sağlanamaması, çalışma çağındaki olduğu halde eğitime devam edenlerin artması, çok fazla istihdam alanının yaratılamaması sebebiyle diğer ülkelere yapılan beyin göçleri ve yaşlı nüfusun çoğalması gibi nedenler söylenebilir. Ayrıca ILO, 2024 yılında da ülkede bu düşüş eğiliminin devam edeceğini ve işgücüne katılma oranının %45,75 seviyelerine geleceğini tahmin etmektedir.

Şekil 7. Türkmenistan’ın işgücüne katılma oranları (1991-2023)

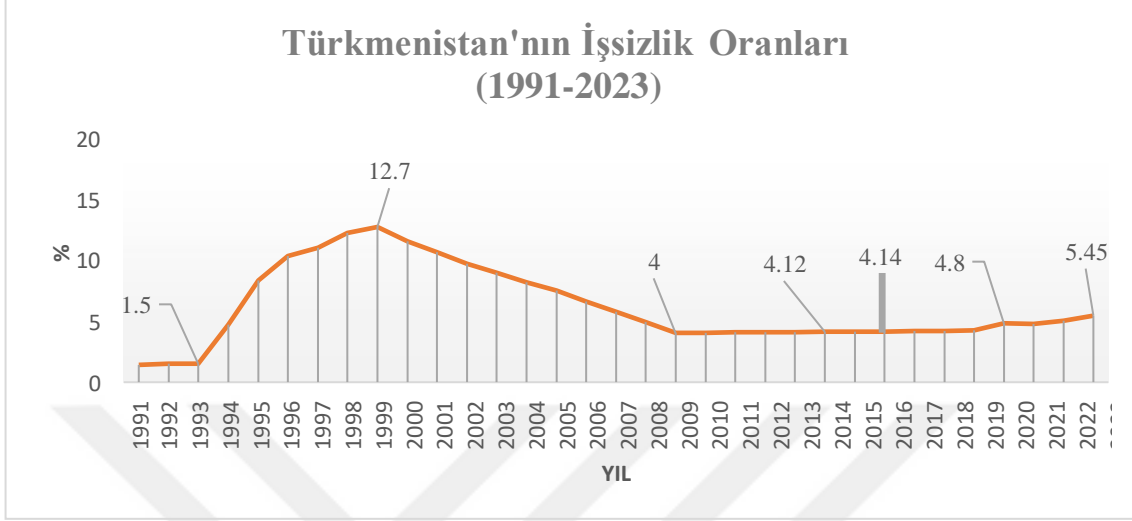
Kaynak: ILOSTAT, Modellenmiş Tahmini, 2023

İşsizlik oranları

İşsizlik, dünyanın her ülkesinde olan bir emek piyasası göstergesidir. Günümüzde gelişmiş ülkeler olan ABD, Çin ve Japonya gibi ülkelerde bile %3-5 oranlarında işsizlik vardır. ILO' nun işsizlik tanımına göre; çalışma çağında olduğu halde çalışamayan, belirli bir dönemde iş aramış ve iş bulunduğu takdirde de iş başı yapabilecek kişilerdir. İşsizlik oranı ise, işgücü içerisindeki payıdır. İşsizlik hem ekonomik hem de toplumsal ve sosyal sorunlardan biridir. Özellikle yoksulluğa neden olan işsizlik, bireyler üzerinde toplumda sosyal dışlanmaya da maruz bırakmaktadır. Ayrıca işsizlik ile ekonomik büyüme arasında ters yönlü bir ilişki mevcuttur. Eğer bir ülkede işsizlik oranında artış yaşanırsa, o ülkede işsizlik maaşı, işsizlik yardımı gibi sosyal yardımların da artırması gerekmektedir. Bu durum ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır. 2020 ILO verilerine göre; Orta Asyadaki Türk Cumhuriyetleri arasında en çok işsizlik oranına sahip ülkesi Kırgızistan olurken, en düşük orana sahip ülkesi ise Türkmenistan' dır. Cinsiyet bazlı bakılırsa; Kazakistan erkeklerin işsizlik oranı bakımından en düşük ülkesi olurken, Türkmenistan ise kadınların işsizlik oranları bakımından en düşük ülkesi konumundadır (Şahin, 2020). Orta Asya'da 2022 verilerine göre %5 ile en az işsizlik oranına sahip olan Türkmenistan, gelişmiş ülkeler olan ABD'nin %3,8, Çin'nin %4,1, Japonya'nın %2,3, Almanya'nın %3,3, Birleşik Krallık'ın %4,2 ve Rusya'nın %3,6 işsizlik oranlarının olduğu ortamda kıyaslama yapılırsa Türkmenistan işsizlik oranının biraz daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak Türkmenistan' nın %5 işsizlik oranı ile dünya ortalamasına baktığımız zaman gayet olumlu bir emek piyasasına sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Türkmenistan' da ILO' nun 2022 yılında yapmış olduğu modellenmiş tahminine göre işsizlik oranı %5 olmuştur. Bu %5' in %3,5' i erkek işgücü, %1,5' i ise kadın işgücünden oluşmaktadır. Aşağıda ise ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından oluşan işsizlik oranlarını gösteren grafik vardır. Bu grafiğe göre ülke, 1991 yılından sonra 1999 yılına kadar artış eğiliminde olmuş, ancak 1999 yılında %12,7 oranı ile zirveyi görmüş ve o tarihten 2009 yılına kadar düşüş eğiliminde olmuştur. 2009 yılından sonra ise %4-5 oranı ile yatay devam etmektedir. 1991 yılından 1999 yılına kadar olan işsizlik oranı artışı nedenlerinden bir tanesi, o dönemde ülkede doğal gaz ihracatındaki ödemelerinde sıkıntı yaşanması sebebiyle işletmelerin işten çıkarmaların fazla olması söylenebilir. Ayrıca ILO'nun yaptığı araştırmaya

göre, 2024 yılında da ülkede bu yatay seyrin devam edeceğini ve işsizlik oranının %5,57 seviyelerine geleceğini tahmin etmektedir.

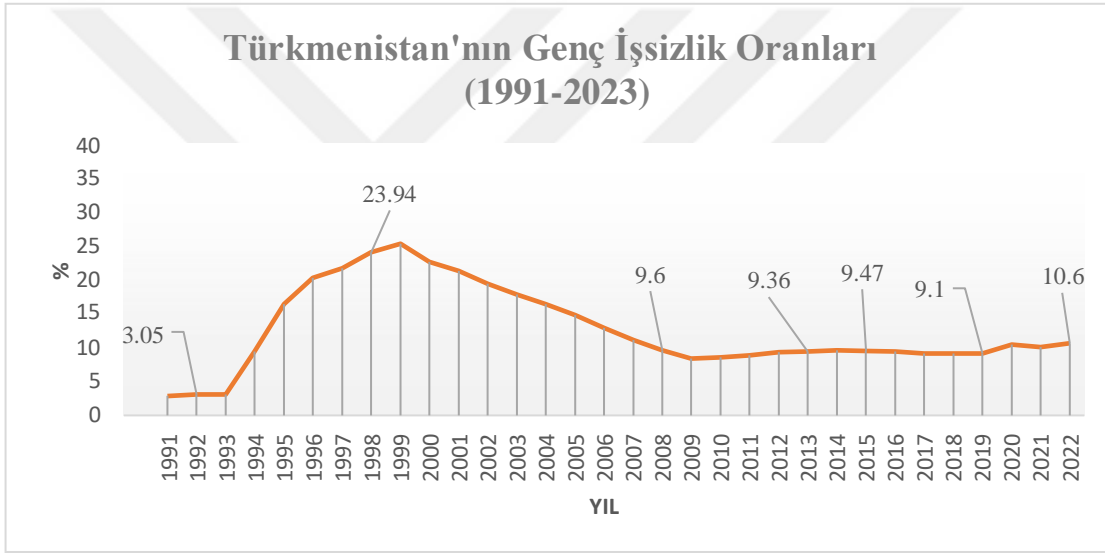
Şekil 8. Türkmenistan'ın işsizlik oranları (1991-2023)

Kaynak: ILOSTAT, *Modellenmiş Tahmini*, 2022

Genç işsizlik oranı da sosyal anlamda ve emek piyasası açısından önemli verilerden biridir. ILO'nun genç tanımına göre; bir ülkenin 15-24 yaş aralığındaki nüfus genç olarak değerlendirilmektedir. Genç işsizlik de, bu nüfusun istihdamda olmamasını ifade etmektedir. Bu nüfus aralığı, bazılarının liselerini bitirip üniversiteye girdikleri, bazılarının da üniversitelerini bitirip iş aramaya başladıkları dönemi ifade etmektedir. Nitekim bu veri artmaya başlarsa o ülkede sosyo-ekonomik sorunların da artmasına neden olabilir. Bu sebeple ülkeler, genç işsizlik oranlarını da önemli görmektedirler. Yine ILO'nun son verilerine göre, Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri arasında en çok genç işsizlik oranına sahip ülkesi yine Kırgızistan olurken, en düşük oranına sahip ülkesi ise Kazakistan'dır (Şahin, 2020).

Türkmenistan'da yine ILO'nun 2022 yılında yapmış olduğu modellenmiş tahminine göre genç işsizlik oranı ise %10,6 olmuştur. Bu %10,6'ın %7,6'ı genç erkek işgücü, %3'ü ise genç kadın işgücünden oluşmaktadır. Aşağıda ise ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından oluşan genç işsizlik oranlarını gösteren grafik vardır. Bu grafiğe göre ülke, 1991 yılından sonra 1999 yılına kadar yine işsizlik oranında olduğu gibi artış eğiliminde olmuş,

ancak 1999 yılında %25,21 oranı ile zirveyi görmüş ve o tarihten 2009 yılına kadar düşüş eğiliminde olmuştur. 2009 yılından sonra ise %8-11 oranı ile yatay seyri devam etmektedir. 1991 yılından 1999 yılına kadar olan genç işsizlik oranı artışı nedenlerinden bazıları, hem o dönemde ülkede doğal gaz ihracatındaki ödemelerinde sıkıntı yaşanması sebebiyle işletmelerin işten çıkarmaların fazla olması hem de ülkede genç nüfusun artış göstermesi söylenebilir. 2000 yılından günümüze kadar gelen düşüş eğiliminin nedenleri ise, hükümetin gençlere yönelik uyguladığı aktif istihdam politikaları, genç girişimcileri desteklemeye başlamaları ve işveren-üniversite işbirliklerini çok daha fazla yapmaları söylenebilir. Ayrıca ILO' nun yaptığı araştırmaya göre, 2024 yılında da ülkede bu yatay seyrin devam edeceğini ve işsizlik oranının % 11,8 seviyelerine geleceğini öngörmektedir.

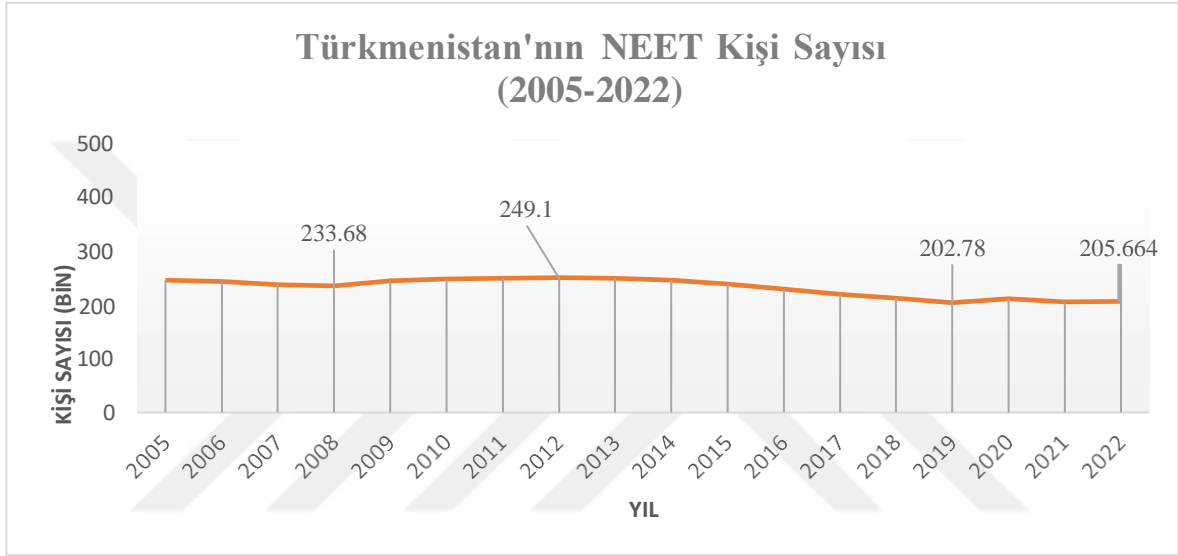

Şekil 9. Türkmenistan'ın genç işsizlik oranları (1991-2023)

Kaynak: ILOSTAT, Modellenmiş Tahmini, 2022

Dünya' da ülkeler açısından genç işsizlik oranının önemli olduğu kadar, ne eğitimde ne de istihdamda olan nüfusun payı da bir o kadar önemlidir. Ne Eğitimde Ne İstihdamda olmayan (NEET) kısaca, eğitimde olmayan, çalışmayan ve iş arayışında olmayanların nüfusdaki payını ifade etmektedir. Bu genç nüfus genellikle aile evlerinde yaşamakta ve onların gelirlerine bağlı kalmaktadırlar. Türkmenistan' da da bu kesim var ve ILO' nun 2022 yılında yapmış olduğu modellenmiş tahminine göre, NEET kişi sayısı 205 bin 664 olmuştur. Bunun 95 bin 187'i erkeklerden, 110 bin 477'i ise kadınlardan oluşmaktadır. Aşağıda ise ülkenin 2005 yılından sonra oluşan NEET kişi sayısını gösteren grafik vardır. Bu grafiğe

göre ülke, 2008 yılından 2012 yılına kadar NEET kişi sayısı artış eğiliminde olmuş, ancak 2012 yılında 249 bin 100 kişi ile zirveyi görmüş ve o tarihten 2019 yılına kadar düşüş eğiliminde olmuştur. 2019 yılından sonra ise 200 bin kişi bandında yatay devam etmektedir. 2008 yılından 2012 yılına kadar olan NEET kişi sayısındaki artışın nedenlerinden biri de, o dönemde ülkede genç nüfusun fazla olması, bu nüfusun da eğitim oranının çok düşük olması ve buna bağlı olarak nitelikli işgücü olmamasından dolayı çok fazla çalışan alımının olmadığı söylenebilir.

Şekil 10. Türkmenistan'nın NEET kişi sayısı (2005-2022)

Kaynak: ILOSTAT, *Modellenmiş Tahmini*, 2022

4.4. Emek Piyasası Performansı

4.4.1. Asgari Ücret, Diğer Ücretler ve İşgücü Maliyetleri

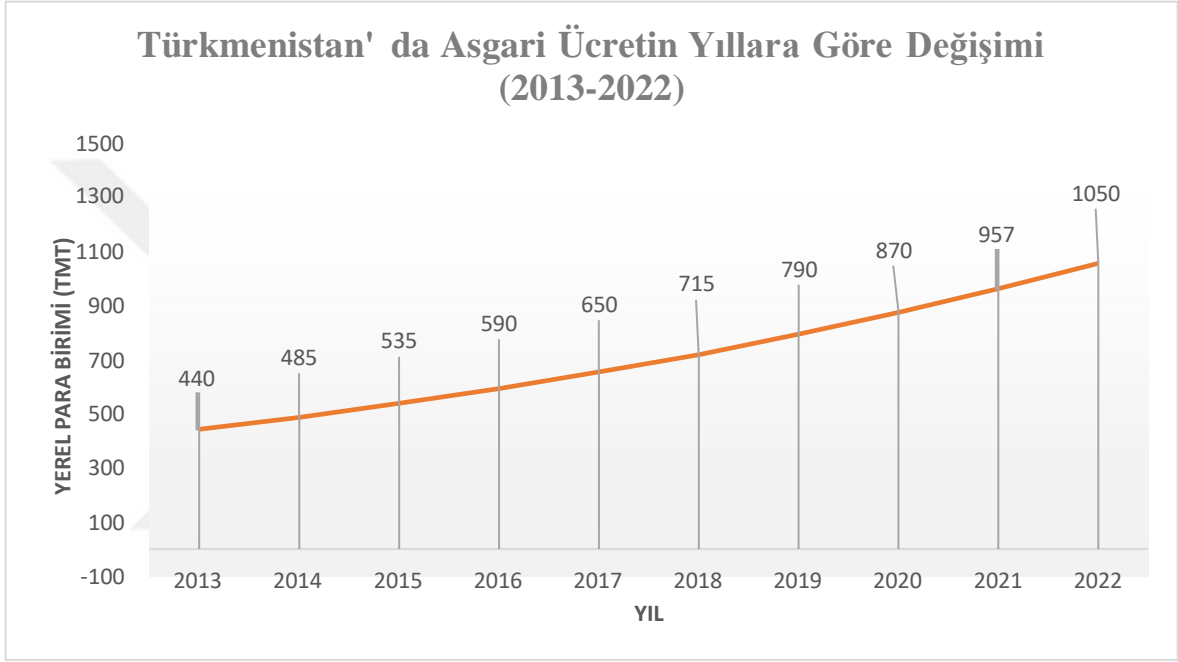
İnsan kaynakları her ülke veya her işletme için çok önemli üretim faktörlerinden biridir. Bu sebeple bir işletmede kaliteli ürün üretilmek isteniyorsa, o işletmede işçi ücretlerinin artırılması gerekmektedir. Çünkü işçi ücretlerinin artışı verimliliği de arttırmaktadır. ILO'nun ücret tanımına göre; bir kişiye yaptığı bir iş karşılığında ve işveren ya da işveren yetkilisi tarafından ödenen tutardır. Türkmenistan İş Kanunu'nda da ücret, aynı şekilde tanımlanmaktadır. Türkmenistan'da Sovyet döneminde çalışan ücretleri,

merkez tarafından belirlenmekte ve işin niteliğine göre değişmektedir. Ancak Türkmenistan daha sonra çalışanlarının ücretlerini kendisi belirlemiştir. O dönem hükümet, çiftçilerin kazandıkları paralarının %25-50'sini nakdi, kalanını da temel ihtiyaçlardan oluşan paket karşılığı vermiştir. Ancak 1956 yılına kadar devam eden bu durum, o tarihten sonra ücretlerin tamamı nakdi olarak verilmiştir. Bağımsızlıktan sonra ise ülke, diğer alanlarda olduğu gibi emek piyasasında da yeniden yapılanmaya giderek yeni iş kanunu çıkarmıştır. Bu İş Kanunu'nun 78. Maddesinde kişinin emeğinin karşılığında ücret alması gerektiği beyan edilmiştir. Ayrıca ücretlerde kadın-erkek, yaş, millet ve din ayrımı yapılmasını da yasaklamıştır. Aynı kanunun 80. Maddesinde ise memur ücretlerinin devlet, özel sektör işçi ücretlerinin ise sendikalar ve hükümet temsilcileri tarafından kurulan komisyon tarafından belirleneceği beyan edilmiştir. Ayrıca tatil günleri çalışan işçilerin ücretleri iki kat daha fazla verilmektedir (Geldimyradova, 2022).

Asgari ücret, en önemli ücret türlerinden biridir. Asgari ücret, devletin belirlediği, piyasada çalışanlara ödenebilecek en düşük ücrettir ve ücretin altında çalışanların emeklerini satması beklenmemektedir. Her yılın başında hükümet tarafından belirlenen asgari ücret, işçilerin günlük hayatta karşılayabilecekleri temel gereksinimlerinin fiyatları üzerinden hesaplanmaktadır. Türkmenistan'da da asgari ücret uygulaması uygulanmaktadır. Ülkede bu ücretin altından ücret vermek yasak olmaktadır. Türkmenistan İş Kanununun 110. Maddesine göre asgari ücret; Türkmenistan yasaları ve mevzuatlarınca teminat altına alınmış olan, yapılan iş karşılığında yapılacak ödemenin asgari miktarını teşkil etmekle birlikte, bu ücret, görev sorumluluklarını yerine getiren, kendisinin çalıştığı işyerinde normal çalışma koşullarında en basit işi yerine getirmekte olan çalışana ödenen ücrettir. Türkmenistan' da son verilere göre asgari ücret 1155 Türkmenistan Manatı (TMT) 'dır. Bu ücret, güncel döviz kuru bazında hesaplanırsa, 1155 TMT olan asgari ücret 330 USD denk gelmektedir (1 USD=3.5 TMT). Haftalık çalışma saati 40 saat olan ülkede, pazar günü tatil günü olmakla beraber çalışanların çoğu asgari ücret almaktadır. Ülkede çalışanların %60'a yakını asgari ücret almaktadır. Ancak buna rağmen asgari ücret, çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılamakla beraber üstüne özel ihtiyaçlarını da karşılamaya yetmektedir. Ayrıca çalışanların emekliliğe ayrılması için erkeklerde 25 yıl çalışma şartının yanında 62, kadınlarda ise 20 yıl çalışma şartının yanında 3 çocuklu kadınlarda 56, 4 çocuklu kadınlarda 55, 5 ve daha fazla çocuklu kadınlarda ise 54 yaş şartlarını doldurmaları gerekmektedir.

Aşağıdaki grafikte ILO'nun verileri kullanılarak hazırlanan Türkmenistan'ın 2013 yılından 2022 yılına kadar olan asgari ücretin değişimi yer almaktadır. Türkmenistan hükümeti her yılın başında düzenli olarak asgari ücrete %10 oranında zam yapmakta ve hükümetin yine önümüzdeki yılda da asgari ücrete %10 zam yapacağını düşünürsek 2024 yılında ülkenin asgari ücreti 1270 TMT yani ülkenin güncel döviz kuru ile 362\$ olması beklenmektedir (Geldimyradova, 2022).

Şekil 11. Türkmenistan' da Asgari Ücretin Yıllara Göre Değişimi (2013-2022)

Kaynak: ILOSTAT, 2022

Türkmenistan sosyal güvenlik sisteminin halen büyük çoğunluğu Sovyet sosyal güvenlik sisteminden oluşmaktadır. Bu sisteme göre, işçinin işveren üzerindeki maliyeti sosyal güvenlik katkı paylarından oluşmakla beraber, bu katkı payı ülkede %20 oranında olup dünya ortalamasına yakındır. Ayrıca bu sistemde çalışan taraftan sosyal güvenlik payı alınmamaktadır. Devlet bu payın finansmanını ise gelir vergisi ve KDV ile ikame etmektedir. Ayrıca ülkede sendikacılık anlayışı da pek yaygın olmamakla beraber çalışanın iş güvencesine ait düzenlemeler bazen yetersiz kalmıştır (Gülşen ve Yıldırım, 2021).

4.4.2. Ücret Üzerinden Alınan Vergi Oranları

Ülkelerin en büyük gelir kaynaklarından biri de vergilerdir. Vergi, devletin kamu hizmeti yapmak için halkından topladığı paradır. Ayrıca vergiler, gelir dağılımının adaletli olması açısından da önemli rol oynamaktadır. Vergilerin, gelir vergisi, KDV, kurumlar vergisi gibi türleri vardır. SSCB döneminde vergi sistemi, merkezi hükümet tarafından belirlenip birlikteki bütün ülkeler o sistemi uygulamıştır. Ancak ülkeler bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra her ülke kendi vergi sistemini oluşturmaya başlamıştır. Bununla beraber ülkeler, SSCB dönemindeki vergi sistemini tekrar yeniden yapılandırarak düzenlemiştir. Çünkü bağımsızlığını ilan eden ülkelerin çoğu serbest piyasa ekonomisi geçmiştir. Serbest piyasa ekonomisindeki vergiler, merkezi ekonomi sistemindeki vergilerden farklıdır. Bağımsızlığını ilan eden ülkeler ilk önce Kurumlar Vergisini, daha sonra KDV ve Sosyal Güvenlik Vergisini kabul etmiştir. Ancak bazı ülkelerin kamu idarelerinde KDV muaf tutulmuştur. Sosyal Güvenlik Vergisi, çalışan ve işverenden alınmaktadır (Geldimyradova, 2022).

Türkmenistan da diğer bağımsızlığını kazanan ülkeler gibi vergi sistemini değiştirmiştir. Ancak ülkede bağımsızlıktan sonra yapılan değişiklikler halen devam etmektedir. Yukardaki tabloda Türkmenistan da vergi sisteminin yapısı yer almaktadır. Bu verileri göre, ülkede gelir vergisi oranı %10 olup bu oran dünya ortalamalarının altındadır. Yine aynı şekilde kurumlar vergisi oranı %8 olup bu oran da dünya ortalamasının altında seyretmektedir. Ancak %15 olan KDV oranı, dünya ortalamasına oldukça yakın seyretmektedir. Ayrıca ülkede işveren %20' lik sosyal güvenlik katkı payı öderken, çalışan ise bu payı ödememektedir. Türkmenistan' da sabit oranlı vergi tarifesi uygulanmakta olup, yükseklik ve uzunluk farkı alınmamaktadır. Vergi tarifelerinde en yüksek oran ile en düşük oran arasındaki farka yükseklik farkı, en düşük oranın uygulandığı matrah ile en yüksek verginin uygulandığı matrah arasındaki farka da uzunluk farkı denilmektedir. Ülke çifte vergilendirmenin önüne geçmek için 2021 yılı itibariyle 13 ülke ile ikili anlaşma yapmıştır. Çifte vergilendirme, tek bir vergi konusu üzerinden birden fazla vergi alınmasına denilmektedir (Gülşen ve Yıldırım, 2021).

Tablo 4. Türkmenistan' nın vergi sistemi yapısı

Türkmenistan' nın Vergi Sistemi Yapısı (2021)	
Değişken	Açıklama
Gelir Vergisi Oranı	%10
Kurumlar Vergisi Oranı	%8
Katma Değer Vergisi Oranı	%15
Sosyal Güvenlik Katkı Payı (İşveren)	%20
Sosyal Güvenlik Katkı Payı (Çalışan)	%0
Vergi Tarifesi	Sabit oranlı vergi tarifesi uygulanmaktadır. Ayrıca sabit oranlı vergi tarifesi nedeniyle yükseklik ve uzunluk farkı uygulanmamaktadır.
Vergilendirme Yetkisi	Tam mükellefler şahsılık ilkesine, dar mükellefler ise mülkilik ilkesine tabidir.
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları	2021 yılı itibariyle 13 ülke ile anlaşması vardır.

Kaynak: *Gülşen ve Yıldırım, 2021*

4.5. Emek Piyasası ve Endüstri İlişkileri

4.5.1. Sendikacılık ve Örgütlenme Hakkı

Sendika, emek piyasasında çok önemli role sahiptir. Sanayi devriminden sonra ortaya çıkan sendika, çalışanların ortak çıkarlarını korumak, çalışma koşullarını iyileştirmek ve haklarını savunmak amacıyla oluşturdukları örgütlenmedir. O tarihten günümüze kadar

sendika kavramı yayılmaya başlamıştır. Avrupa, ABD, Çin, Japonya gibi gelişmiş ülkelerde yaygın olan sendika, Orta Asya ülkelerinde çok fazla yaygın değildir. Bu ülkelerden biri de Türkmenistan' dır. Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra sendikacılığa ait ilk kanun 1995 yılında Sendikalar Kanununu kabul etmiştir. Daha sonra bu kanun 2018 yılında değişiklikler ve eklemeler yapılarak şu anki halini almıştır. Bu kanunun sendikalar tanımına göre; üyelerinin emeği ve diğer sosyo-ekonomik hak ve çıkarlarını temsil etmek ve onları korumak, emeği korumak ve koşullarını iyileştirmek için ortak mesleki çıkarlara dayalı olarak vatandaşlar tarafından gönüllü olarak oluşturulan bağımsız kamu kuruluşlarıdır. Ayrıca ülkede sendika kavramı yerine “Kardeşler Arkalaşığı” kavramı kullanılmaktadır. Türkmenistan' da Sovyet dönemindeki sendikacılık anlayışı devam etmekte olup, ülkede devlet sendikacılığı vardır. Ülkenin emek piyasası bağımsızlıktan bu yana her yıl gelişmeye devam etmektedir. Ancak halen sendikaların grev ve lokavt hakları yoktur. Ülkede sendikalar devlet denetiminde faaliyetlerini sürdürmekte olup, işkollarına göre örgütlenmişlerdir. Ayrıca sendikaların ücret pazarlığı gibi yetkileri de yoktur. Ancak ülkenin işgücünün artması ve buna bağlı olarak işçilerin yeni talepleri sendikacılık anlayışının gelişmesinde önemli katkısı olacaktır (Geldimyradova, 2022).

Ülkede sendikaların bağımsızlığı ile ilgili olarak Sendikalar Kanununun 9. Maddesine göre: “Sendika, çalışmalarında devlet makamlarından, yerel yönetim kurumlarından, işverenlerden, siyasi partilerden ve diğer kamu derneklerinden bağımsızdır. Devlet organları ve sendikalar arasındaki ilişkiler, bu Kanun ve Türkmenistan'ın diğer normatif yasal düzenlemeleri ile düzenlenir” şeklinde bahsedilmektedir. Ayrıca vatandaşların sendika üyeliği ile ilgili olarak da Kanununun 13. Maddesine göre: “Sendikaya üyelik isteğe bağlıdır ve her vatandaşın iradesinin bireysel olarak ifade edilmesine dayanır ve üyeliğin onaylanma sırasına göre gerçekleştirilir. Resmi belgelerde ve vatandaşların kişisel bilgilerinde sendika üyeliğine ilişkin bilgi talep edilmesine izin verilmez. Türkmenistan toprakları dışında yaşayan Türkmenistan vatandaşları sendikaya üye olabilir. Askerler ile askeri ve kolluk teşkilatlarının çalışanlarının bir sendikaya katılma prosedürü Türkmenistan mevzuatı tarafından belirlenir” şeklinde bahsedilmektedir. Sendikaların hakları ise Kanununun 15. Maddesinde değinilmiştir. Maddede, sendikaların, üyelerini iş ilişkilerinde temsil etmek ve korumak; mahkemeye başvurmak, hukuki yardım sağlamak, uyuşmazlıkları çözmek; toplu iş sözleşmesi yapmak, grev ve lokavt hakkını kullanmak; yasaların iptali için başvurmak,

yasa ihlallerinin giderilmesini talep etmek; istihdam, sosyal koruma, iş güvenliği gibi konularda devlet programlarına katılmak, önlemler önermek; eğitim, araştırma, yayın, kitle iletişimi faaliyetleri yürütmek; sendika organlarını oluşturmak, yönetmek, denetlemek; toplantı, miting, yürüyüş gibi etkinlikler düzenlemek; kamu ve devlet hayatına ilişkin konularda inisiyatif almak, teklifler sunmak gibi sendika haklarından bahsetmektedir.

Türkmenistan'daki sendikacılık anlayışı Türkiye' den tamamen farklıdır. Türkmenistan' daki sendikalar sadece bireysel iş anlaşmazlıklarında devreye girmektedir. Ülkede işveren sendikası yoktur. Çünkü piyasada en büyük işveren devlettir. Ülkenin ilk Cumhurbaşkanı 2001 yılında düzenlenen sendika kurultayında sendikaların en önemli görevinin fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek ve onlara sahip çıkmak olduğunu söylemiştir. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) verilerine göre ülkede sendikalaşma oranı %60 olup, bunların çoğunu kamu tarım işletmelerinde çalışan işçiler oluşturmaktadır. Çünkü kamuda çalışanların hepsi sendikalıdır. Sendika üyelerinin %53'i erkeklerden ve %47'si kadınlardan oluşmaktadır (Geldimyradova, 2022). Meslektaşlar Sendikası, merkezi sendika federasyonudur. ILO'nun 2018 yılında Türkmenistan' daki sendikalar ile ilgili yaptığı değerlendirmeye göre ülkede 1.138.800 işçinin sendikalı, ayrıca sektörel düzeyde 14 ve bölgesel düzeyde 5 özerk sendika vardır (Balcı ve Tiyek, 2023: 828).

4.5.2. Yasal Düzenlemeler

Türkmenistan emek piyasası, SSCB döneminde sadece tarım ve enerji sektöründeki çalışanlardan oluşmuş ve bu sebeple emek piyasası ile ilgili yasal düzenlemeler kısıtlı kalmıştır. Özellikle 1972 yılında kabul edilen Türkmenistan İş Kanunu'nun içeriği emek piyasasının gelişmesi adına yetersiz kalmıştır. Ancak bağımsızlıktan sonra hükümet, yeniden yapılanma politikalarını uygulamaya başlamış ve yeni sektörler ortaya çıkmıştır. Bu politikalar arasında emek piyasası ile ilgili düzenlemeler de yer almıştır. Özellikle 1991 tarihli İstihdam Kanunu, 1993 tarihli İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve 1997 tarihli İzin Kanunu yapılan düzenlemeler arasında dikkat çekmiştir. 2009 yılına gelindiğinde ise yeni İş Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte 1972 tarihli İş Kanunu,

1993 tarihli İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve 1997 tarihli İzin Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır (Geldimyradova, 2022).

2009 yılında kabul edilen yeni “Türkmenistan İş Kanunu”, 1991 tarihli “İstihdam Kanunu” değiştirilmiş ve yeni eklemeler yapılmış halidir. Bu kanuna göre, özel sektör çalışanı-devlet çalışanı ayrımı yapılmamaktadır (Madde 7). Ayrıca kanunda zorunlu çalıştırmanın yasak olduğu (Madde 8), Çiftçi birlikleri ve çiftçi grup üyelerinin faaliyetlerinin düzenlenmesi (Madde 9), İş sözleşmesi yapma düzeni (Madde 16), İş sözleşmesinin süresi (Madde 18), İş sözleşmesinde öngörülmeyen işlerin yerine getirilmesini talep etme yasağı (Madde 19), Akrabaların birlikte çalışmalarının sınırlandırılması (Madde 22), İş sözleşmesi yapılmasına müsaade edilen yaş (Madde 23), Deneme süreli iş sözleşmesi (Madde 28), Çalışma defteri (Madde 30), İş sözleşmesinin feshine esas teşkil eden temel nedenleri (Madde 39), Çalışma saatleri kavramı (Madde 58), Tatil kavramı (Madde 73), İzin hakkı (Madde 83), Maaş kavramı ve tespitleri (Madde 110), İşgücü normları (Madde 138), Garanti ve tazminat kavramları (Madde 144), Güvenlik ve çalışma koşulları (Madde 171) gibi konuları maddeler halinde düzenlemektedir. Ülkedeki bütün çalışanlar bu kanun maddelerine uymakla yükümlüdürler. Ancak ülke dışındaki Türkmenler ise buldukları ülke İş Kanunlarına tabi olmaktadır. Kanunun 5. Maddesine göre: “İşçilerin hayat standartlarını düşürücü ve çalışma koşullarını zorlayıcı herhangi bir uygulama yapılamaz ve yönetmelik çıkarılamaz” denmektedir (Geldimyradova, 2022).

2009 tarihli Türkmenistan İş Kanunu, emek piyasası ile ilgili ülkenin son güncel kanunu hükmündedir. Kanunda işçi ve işverenin temel hak ve yükümlülüklerine geniş bir şekilde yer verilmiştir. Kanunda işçinin temel hak ve yükümlülükleri 13. Maddede yer verilmiştir. Maddede, işçinin iş sözleşmesi yapma, değiştirme ve iptal etme hakkı; işini devretmeme yükümlülüğü; işyerinde uygun çalışma koşulları, iş güvenliği, sosyal koruma hakkı; maaş ve kesintiler hakkında bilgi alma hakkı; çalışma süreleri, izinler, tatiller, anma günleri hakkı; mesleki eğitim, yeniden eğitim ve gelişim hakkı; bilimsel, entelektüel, fikri mülkiyet hakkı; sendika kurma, üye olma, ayrılma hakkı; işletmenin yönetimine katılma hakkı; çalışma haklarını, özgürlüklerini ve çıkarlarını koruma ve savunma hakkı; toplu sözleşme yapma, tanıma hakkı; zarar görmesi halinde tazminat ve sigorta hakkı; diğer kanuni haklar; iş görevlerini iyi niyetle yerine getirme yükümlülüğü; çalışma düzenlemelerine,

işverenin emirlerine uyma yükümlülüğü; iş güvenliği kurallarına uyma yükümlülüğü; işverenin ve diğer çalışanların mülküne bakma yükümlülüğü; ürünün, işin, hizmetin kalitesini sağlama yükümlülüğü; işyerini düzenli ve temiz tutma yükümlülüğü; sır saklama yükümlülüğü gibi işçinin çalışma hayatındaki haklarından ve yükümlülüklerinden bahsetmiştir. Bu hak ve yükümlülükler işçinin çalışma hayatında karşılaştığı sorunlara çözüm bulmasını, işverenle ilişkilerini düzenlemesini, mesleki gelişimini sağlamasını ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesini amaçlamaktadır. İşveren'nin temel hak ve yükümlülükleri ise Kanununun 14. Maddesinde yer verilmiştir. Maddede, işverenin icra ve tasarruf belgeleri düzenleme hakkı; deneme süresi belirleme hakkı; eğitim masraflarının geri ödenmesi hakkı; zarar tazmini hakkı; işveren birlikleri kurma, üye olma hakkı; çalışma mevzuatına, iş sözleşmesine, toplu sözleşmeye uyma yükümlülüğü; işçi çalıştırma yükümlülüğü; çalışma koşullarını sağlama, iş güvenliği önlemleri alma yükümlülüğü; çalışanlara gerekli araçları sağlama yükümlülüğü; engelliler için uygun çalışma koşulları oluşturma yükümlülüğü; eşit işe eşit ücret ödeme yükümlülüğü; ücretleri ve diğer ödemeleri zamanında ve tam yapma yükümlülüğü; emeklilik bilgi ve belgelerini sağlama yükümlülüğü; çalışma saatlerinin hesabını düzenleme ve sürdürme yükümlülüğü; toplu sözleşme yapma, uygulama ve izleme yükümlülüğü; sır saklama yükümlülüğü gibi işverenin hak ve yükümlülüklerinden bahsetmektedir. Bu hak ve yükümlülükler işverenin işletmesini yönetmesini, çalışanlarla ilişkilerini düzenlemesini, iş güvenliği ve sosyal koruma sağlamasını ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesini amaçlamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih boyunca görülmüş en büyük imparatorluklardan biri de Çarlık Rusya İmparatorluğu olmuştur. İmparatorluk, Orta Asya topraklarını da işgal etmesiyle çok büyük bir alana hüküm etmiştir. Özellikle Orta Asyayı işgal etmesindeki en büyük neden, bölgedeki zengin doğal kaynakların olmasıdır. İşgalden sonra bölgede sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan büyük değişimler olmuştur. Ayrıca o dönem imparatorluk, tarihin en büyük savaşlarından biri olan I. Dünya Savaşı' na katılmıştır. Ancak savaşta ağır kayıplar vermeye başladıktan sonra savaştan çekilme kararı almış ve kendi sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştır. 1905-1917 yılları arasında Rusya, tarihinde görülmemiş en büyük devrimleri yaşamaya başlamıştır. Ancak aralarında en etkili olanı Bolşevik İhtilali olmuştur. İhtilale sebep olan olaylar ise, I. Dünya savaşında verilen çok büyük kayıplar, ekonomideki savaşın verdiği hasarları düzeltememeleri ve yönetimdeki bazı istikrarsızlıklar olmuştur. Bu devrimler sonucunda Çarlık imparatorluğu yıkılmış ve yerine Lenin önderliğinde SSCB kurulmuştur. Bununla beraber komünist ve sosyalist düşüncesi gerçek bir devlette uygulanma imkanı bulmuştur. SSCB şu ülkelerden oluşmuştur: Litvanya, Ermenistan, Gürcistan, Estonya, Letonya, Ukrayna, Belarus, Moldova, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kazakistan. SSCB' nin bağımsızlığından sonra komünist rejim dünyanın her yerinde büyük yankı uyandırmıştır. Bazı ülkeler bu olaydan sonra komünist rejime geçmeye başlamıştır. Bu dönemde SSCB'deki ülkeler, kendi aralarındaki giriş-çıkışlarında günümüzdeki AB' deki gibi vize uygulaması olmamıştır. 1941 yılına gelindiğinde ise SSCB, bu sefer de II. Dünya Savaşına katılmıştır. Savaş 4 yıla yakın sürmüştür. Özellikle savaşta Türkmenistan halkının yaptığı seferberlik, savaşın kazanılmasında büyük rol oynamıştır. SSCB' nin son başkanı Gorbaçov olmuştur. SSCB, Gorbaçov döneminde siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar yaşamış ve bunun etkisiyle beraber birlikdeki ülkelerde huzursuzluklar başlamıştır. Daha sonra Gorbaçov bu süreci iyi yönetememiş ve 1990-1991 yıllarında SSCB dağılmaya başlamıştır. İlk bağımsızlığını ilan eden ülke Litvanya olurken, en son bağımsızlığını ilan eden ülke de Rusya Federasyonu olmuştur. Türkmenistan ise 1991 yılının Ekim ayında S. Niyazov önderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir.

Bağımsızlıktan sonra Türkmenistan, hem siyasi hem de ekonomik anlamda birçok reformlar uygulamıştır. Özellikle sovyet dönemindeki merkezi sistemden serbest piyasa

ekonomisine geçmeye başlamıştır. Ancak devletin ekonomiye müdahalesi çok fazla olmasından ve kamu sektörünün piyasada daha yoğun olmasından dolayı, serbest piyasa ekonomisine tam anlamıyla geçilememiştir. Ayrıca ulaşım, turizm, tarım ve enerji sektörlerinde devletin kontrolünün fazla olması sebebiyle bu alanlarda özelleştirme pek fazla olmamıştır. Ülke, bu sektörlerde de daha fazla yabancı yatırımcıları çekerek özelleştirme yapması gerekmektedir. Daha fazla yabancı yatırımların gelmesi ve devletin piyasaya olan müdahalesinin azaltılmasıyla beraber, ülkede rekabet ortamı sağlanmış olacak ve piyasa işlevselliği artacaktır. Ülkenin en büyük ihracatları tarım, doğal gaz ve petrol ürünleridir. Bu ürünleri de Avrupa ve Asya pazarlarına satmaktadır. Bu ürünlerin hem arttırılması hem de çeşitlendirilmesi, ülkenin daha fazla ihraç etmesini ve bununla beraber ekonominin diğer alanlarına da daha fazla yatırım yapabilmesini sağlayacaktır. Ayrıca Türkmenistan, turizm sektörüne de son dönemlerde çok fazla yatırım yapmaktadır. Özellikle Balkan vilayetinin Hazar denizi kıyısına kurulan “Avaza Milli Turizm Bölgesi” dikkat çekmektedir. Bu yatırım çok doğru bir yatırımdır, ancak ülkenin yabancı turistlere uyguladığı sıkı vize kontrolleri bu alanın gelişmesinde yetersiz kalmaktadır. Ayrıca yabancı turistlerin gelmesi demek, ülkeye daha fazla dövizin girmesi demektir. Bu sebeple yurtdışından gelen turistlere vize kolaylığı sağlanırsa, hem ülke ekonomisi canlanır hem de ülkenin turizm cennetine dönüşme imkanı olabilir. Diğer önemli sektörlerden biri de nüfusun büyük bölümünün uğraştığı tarım ve hayvancılık sektörüdür. Tarım sektörünün büyük bölümü pamuk ve buğday üretiminden oluşmaktadır. Hükümet bu ürünlerin üretimi için gerekli olan tarım araçlarını çiftçilere temin etmektedir.

Türkmenistan'ın günümüzde 6,5 milyona yakın nüfusu vardır. Nüfusun çoğunluğu Türkmenlerden oluşurken, kalan kısım ise Ruslardan, Özbeklerden ve Azerilerden oluşmaktadır. Ülke, nüfusunun az olmasından dolayı nüfus arttırıcı politikalar uygulamaktadır. Özellikle yeni doğmuş bebeklerin 3 yaşına kadar olan tüm masraflarını devlet karşılamaktadır. Ayrıca 7 ve 8 çocuklu ailelere yeni kurulmuş konutlar verilmektedir. Türkmenistan, Afganistan, İran, Özbekistan, Kazakistan ve Azerbaycan ile sınırları olan bir coğrafik alana sahiptir. Ülkenin büyük bölümü çöllerden oluşmaktadır. Türkmenistan'ın siyasi yapısı tek partili sistemden oluşmaktadır. Ülkenin Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhammedov'dur. Türkmenistan ekonomisi, SSCB dağılmadan önce çoğunlukla tarım sektöründen oluşmuş ve ülkenin istihdam yapısı da o sektöre göre şekillenmiştir. Ancak Türkmenistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra, gün geçtikçe ekonomideki sektörlerinin payını arttırmış ve çeşitlendirmiştir. Özellikle tarım sektörünün yanına zengin

doğal gaz kaynaklarının yarattığı doğal gaz sektörü, pamuğun işlenilip yarattığı tekstil sektörü, Hazar denizi ve Karakum çölünün eşsiz manzaralarının yarattığı turizm sektörü eklenmiştir. Dolayısıyla bu sektörlerde de farklı emek piyasaları doğmuştur. Bu sebeple ülke, bağımsızlıktan sonra SSCB döneminde uygulanan istihdam politikalarını kaldırmış ve yeni istihdam politikalarını uygulamaya başlamıştır. Özellikle işsizlik sigortası ve mesleki eğitim programları uygulamaya başlamıştır. Ancak bu politikalar ülke emek piyasasına yetersiz kalmış ve emek piyasasının büyük bölümünde Sovyet politikalarını tekrar uygulamaya başlamıştır. Çünkü mesleki eğitim programlarına çok fazla katılım sağlanamamış ve ayrıca işsizlik sigortasının finansmanı da sonraki süreçte sağlayamamıştır. Sendikaların çoğu devlet kontrolünde olmuş ve sadece işçi sendikaları olmuştur. Ülkede kamu sektöründe çalışan işçilerin hepsi sendikalıdır. Ayrıca sendikaların grev ve lokavt ve ücret belirleme hakları yoktur. Bu anlayış Sovyet dönemindeki sendika anlayışı ile aynıdır. Ülke bağımsızlıktan sonra emek piyasasına dair ilk kanunu 1991 yılında kabul ettiği İstihdam Kanunu olmuştur. Daha sonra 1993 yılında ILO'ya üye olmuştur. Ülkede çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeler kısıtlı kalmıştır. Türkmenistan' da istihdam, işgücüne katılma ve işsizlik oranları ILO tarafından modellenmiş tahmine göre belirlenmektedir. Ülkenin istatistik anlamında daha fazla gelişmesi gerekmektedir. Çünkü bu veriler emek piyasasının nasıl şekilleneceği hakkında bilgi vermektedir. Türkmenistan' da asgari ücret günümüz döviz kuru bazında hesaplanırsa, 330 USD yani 1155 TMT' ye denk gelmektedir. Ülkede doğal gaz, elektrik, su ve diğer devlet tarafından sağlanan hizmetler çok ucuz olmaktadır. Bu sebeple vatandaşların çoğuna asgari ücret geçimlerini sağlamakta yeterli olmaktadır. Ülke emek piyasasında sendika ve toplu pazarlık haklarının daha bağımsız olması gerekmektedir. Ülkede mesleki eğitim programlarını tekrar uygulamaya başlamaları gerekmektedir. Çünkü Türkmenistan' nın işsizlik sorununun en büyük kaynağı nitelikli işgücünün yetersiz kalmasıdır. Girişimciliği destekleyecek ekonomik paketler oluşturularak işsizliği azaltabilirler. Ayrıca yeni, modern dünyaya uygun düzenlenmiş istihdam kanunları çıkarması gerekmektedir. Çünkü ülkede sendika, grev ve lokavt kavramları çok fazla gelişmemiştir. Devlet eğitime daha çok yatırım yapması gerekmektedir. Çünkü eğitimli bireyler, gelecekte ülkenin birer nitelikli işgücünü oluşturmaktadır. Özellikle ailevi destekten yoksun bireylerin yüksek öğretimde masraflarının karşılanması, ayrıca onlara belirli miktarlarda bursların verilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akarşlan, M. (1994). 1918-1991 Arası Sovyetler Birliği' nde Rejimin Hakim Güçleri. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 197-208.
- Babayev, K. (2009). Türkmenistan'ın Ekonomik Gelişmesinde Yabancı Yatırımların Rolü ve Önemi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Balcı, B., & Tiyek, R. (2023). Türk Devletleri Teşkilatı'na Üye Ülkelerde Endüstri İlişkileri. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 818-833.
- Baycaun, S. (2001). 10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış. *Avrasya Dosyası*, 17-38.
- Bulut, R. (2014). SSCB'nin Dağılması ve RUSYA FEDERASYONU'nda Serbest Piyasaya Geçiş. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 7-19.
- Çalışkan, B. (2018). *Orta Asya Raporu: Dönüşüm Sürecinde Türk Cumhuriyetleri*. İstanbul: İnsamer.
- Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği' nin Dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti' nin Bağımsızlık Sürecinde Türkiye-Kazakistan Münasebetleri. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-23.
- DEİK. (2022). Türkmenistan Bilgi Notu. *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*.
- Demirtaş, M. A. (2004). Konut ve Çevresindeki Mekansal Oluşumlara Kültür Etkeni: Türkmenistan. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ekici, Y. (2020). Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Güristan' ın Bu Birliğin Üyesi Olmasındaki Yeri. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 2020(15), 158-168.
- Erdoğan, A. (2020). Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Gerçekleşen Yeni Büyük Oyun. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 990-1015.

- Erol, M. S., & Gürseler, C. (2016). İkinci Dünya Savaşı ve Türkmenistan. İ. Kemaloğlu, & N. Sariahmetoğlu içinde, *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası* (s. 201-219). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB).
- Gayypov, T. (2022). SSCB Sonrası Türkmenistan' da Sosyal Değişme Süreci. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Geldimyradova, N. (2022). 1990 Sonrası Türkmenistan'ın Sosyo Ekonomik Değişimi Ve Çalışma Hayatına Etkileri. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Gülşen, M., & Yıldırım, M. (2021). Türkmenistan'da Büyüme ve Mali Yapı: Var Analizi (1996-2019). *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 53-68.
- Hudayberdiyev, R. (2007). KOBİ'lerin Finansmanı ve Türkmenistan Uygulaması. Ankara: Ankara üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Hudaynazarov, B. (2003). Sovyetler Birliği' nin Dağılma Süreci (N. Kruşçev ve M.S. Gorbachev dönemleri) . İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Işık, A. (2006). Serbest Piyasaya Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleştirilen Reform Hareketleri ve Türkmenistan Örneği. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Kalenderoğlu, İ. (2007). Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan Folklor Politikaları ve Çalışmaları (1917-1954). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Kalkan, İ., Şahin, L., Atnur, İ. E., Gedikli, F., Kanlıdere, A., Erol, M. S., & Kemaloğlu, İ. (2018). *Çağdaş Türk Dünyası*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya' nın Orta Asya Politikaları*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Kanlı, A. E. (2009). SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türk Cumhuriyetleri ve Türkiye İlişkileri. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

- Kara, F. (2021). *Rusy' nin Orta Asya' ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*. Elazığ: İKSAD Publishing House.
- Karagöz, H. (2009). *Dünya ve Türkiye' de Özelleştirme Uygulamaları*. Konya: Konya Ticaret Odası.
- Kavuncu, Ç. (2014). Aşkabat. Y. Murat, & K. Çolpan içinde, *Türk Dünyası Başkentleri* (s. 189-261). Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık.
- Kodaman, T., & Birsnel, H. (2006). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 413-442.
- Kovusova, Ş. (2018). Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Türkmenistan Cumhuriyeti ve Makroekonomik Yapısı. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergisi*, 5(58), 43-48.
- Kurt, D. (2019). Özbekistan' nın Geçiş Döneminde Uyguladığı Politikaların Makroekonomik Performansa Etkisi. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kusaev, K. (2020). Özbekistan-Rusya İlişkileri (1991-2019). Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Mammadov, F. (2009). Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan-Rusya İlişkileri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Mecidov, C. (2000). SSCB' nin Dağılmasından Sonra Merkezi Planlı Ekonomiden Piyasa Ekonomisine Geçişte Azerbaycan' da Uygulanan İktisat Politikaları. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Pakman, B. (2015, 04). 2. Dünya Savaşında Türk Lejyonları. Pakman World: <https://bpakman.wordpress.com/turk-dunyasi/ikinci-dunya-savasinda-turkler/2-dunya-savasinda-turk-lejyonlari/> adresinden alındı
- Sancaktar, C. (2011). Sovyetler Birliği' nin Yıkılışı: Politik Değişim, Kapitalizme Geçiş ve Parçalanma. *Hiperlink Yayınları*, 1-33.
- Solak, F., & Kara, A. (2017). *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları.

- Şadıhanov, E. (2011). Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0(33), 1-22.
- Şahin, A. (2020). Türk Cumhuriyetlerinin Küresel İşgücü Piyasası Performansına Etkisi. A. Altınsoy içinde, *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar-IV* (s. 125-140). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Taşkıran, D. (2019). Rusya Federasyonu' nun Ukrayna Müdahalesinin Avrupa Güvenliğine Etkileri. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Türkmenistan Ülke Profili. (2020). Ticaret Bakanlığı.
- Ünlü, N. (2019). Soğuk Savaş Döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği' nin Orta Avrupa ve Balkanlara Yönelik Politikası. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Yarıcı, U. (2009). Sovyet Sonrası Coğrafyada Devlet ve Milliyetçilik: Estonya, Ukrayna ve Kazakistan Örnekleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Горлов, Н. (13 Mayıs 2022). Историческая неизбежность социалистической революции в россии. *III Международная научно-практическая конференция, посвящённая 100-летию образования СССР* (s. 10-17). Moskova-Rusya: Министерство науки и высшего образования Российской Федерации Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования Российский государственный университет нефти и газа (национальный исследовательский университет).
- Клычева, А., Овезова, О., & Моммыева, М. (2022). РОЛЬ ТУРКМЕНСКОГО НАРОДА В ФОРМИРОВАНИИ ИДЕИ БРАТСТВА НАРОДОВ СССР В ПЕРИОД ВОВ. *Психолого-педагогические исследования – Тульскому региону* (s. 42-45). Tula: Тульский государственный педагогический университет им. Л.Н. Толстого, Региональное отделение Федерации психологов образования России.
- Лившин, А. Я. (2018). Коммунистическая партия в системе власти в СССР. *Контуры глобальных трансформаций*, 13-35.

ILO “Türkmenistan ülke profili”

<https://www.ilo.org/moscow/countries/turkmenistan/lang-en/index.htm>

(Erişim tarihi,05.04.2023)

IMF “Türkmenistan ülke profili” <https://www.imf.org/en/Countries/TKM>

(Erişim tarihi,05.04.2023)

BM “Türkmenistan ülke profili” <https://turkmenistan.un.org/en> (Erişim

tarihi,05.04.2023)

